

Araştırma Makalesi / Research Article

Cemâlüddin Musa Sâvî/Zilî ve Şeyh Osman-ı Velî ile Ahfadına Dair Vakfiyeler ve Düşündürdükleri (Vahdet-i Tarikat)*

Vedat Turğut*

(ORCID ID: 0000-0001-7552-4704)

**Gönderim Tarihi
(Submitted)**

26.07.2020

**Kabul Tarihi
(Accepted)**

31.08.2020

**Yayın Tarihi
(Published)**

30.09.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Turğut, V., “Cemâlüddin Musa Sâvî/Zilî ve Şeyh Osman-ı Velî ile Ahfadına Dair Vakfiyeler ve Düşündürdükleri (Vahdet-i Tarikat)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2020): 1029-1073.

APA: Turğut, V. (2020). Cemâlüddin Musa Sâvî/Zilî ve Şeyh Osman-ı Velî ile Ahfadına Dair Vakfiyeler ve Düşündürdükleri (Vahdet-i Tarikat). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (2) , 1029-1073.

Öz

Kalenderî Tarikatı'nın kurucusu olarak bilinen Cemâlüddin Sâvî ve onun müşşidi olan Şeyh Osman-ı Velî hakkındaki araştırmaları derinden etkileyecek olan bir vakfiye tespit edilmiştir. Bu vakfiyedeki ifadeler, bizleri Cemâlüddin Sâvî ve Kutbüddin Haydar'ın üzerinden Bayezid-i Bistâmî'ye ulaştırırken, Ahmed el-Bedevî ve Şeyh Osman-ı Velî üzerinden Ahmed er-Rıfâî ve Abdülkadir-i Geylânî'ye bağlar. Cemâlüddin Sâvî'nin vefatından sonraki dönemlerde “Zilî” olarak kaydedildiği, Karaca Ahmed Menâkıbnâmesi ile tahrir defterlerindeki kayıtlardan, Karaca Ahmed Sultan'ın da bir Kalenderî

* Çalışmanın hazırlanması sırasında maddî ve manevî desteklerinden dolayı Bilecik Belediyesi ve VAKAR'a teşekkür ederim.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, vedat.turgut@bilecik.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Arts And Sciences, Department of History, Turkey.

olduğu anlaşılmış ve Karaca Ahmed'in amcası Celalüddin Karatay'ın Sühreverdîliği üzerinden Kalenderiyye ile Sühreverdîyye-Kadîriyye'nin yakınlığı ortaya konulmuştur. Cemâlüddin'in yakın arkadaşı Ebubekir Niksâri yani Şeyh Kalender Baba'nın Mevlana ile yakınlığına binaen Mevlevîliğin de Kalenderilik ile yakın irtibatı müşahede edilir. Bu bağlamda, özellikle Kalenderiyye/Haydariyye üzerinden dini-tasavvufî yapıların, Ortodoks-Heterodoks şeklindeki tasnifine yeniden bir itiraz yapılmış, tasavvuf erbabına yönelik eleştirel yaklaşıma sahip olanların sünnî olarak nitelendirilemeyeceğinin, olsa olsa "taassup" ehli olarak tavsif edilebileceklerinin altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bistamiyye, Kalenderiyye, Nakşibendiyye, Yeseviyye, Mevleviyye, Bektaşîyye, Karaca Ahmed, Celalüddin Karatay.

The Waqfiyas on Cemaluddin Musa Savi/Zili and Shaikh Osman-i Veli With Their Descendants and on What Those Make Think (United Ways)

Abstract

There has been found a waqfiyya, which may alter deeply the studies on Cemâlüddin Sâvî, known to be the founder of Kalenderi order, and his murshid/mentor, Şeyh Osman-ı Veli. The statements in that waqfiyya, take us to Bayezid-i Bistâmî via Cemâlüddin Sâvî and Şeyh Osman-ı Veli. Moreover, it also take us to Ahmed er-Rifaî and Abdulkadir-i Geylânî via Ahmed el-Bedevî and Şeyh Osman-ı Veli. It can be seen that Cemâlüddin Sâvî, after his death, was recorded as "Zilî", that according to Karaca Ahmed's Menakibname and Ottoman Tahrir Defters, Karaca Ahmed Sultan was a Kalenderi derwish, and that via Sührevediyye of Celalüddin Karatay, uncle of Karaca Ahmed, a relationship is shown between Kalenderiyye and Sühreverdîyye-Kadiriyye. By virtue of the relationship between Ebubekir Niksari, that is to say, Shaikh Kalender Baba, who was at the same time Cemâlüddin's close friend, and Mevlana, it is observed that the Mawlawiyya had also a close contact with Kalenderiyye. In this context, especially via Kalenderiyye/Haydariyye, an objection has been made against the classification of religious and sufistic structures as orthodoxy and heterodoxy. And, it should also be emphasized that those who have always critical approaches on sufistic authorities should not be viewed as "sunni", but at the most be seen as "bigotry".

Keywords: Bistamiyye, Kalenderiyye, Nakşibendiyye, Yeseviyye, Mevleviyye, Bektaşîyye, Karaca Ahmed, Celalüddin Karatay.

Giriş

Cemâlüddin Sâvi ve Kutbüddin Haydar'ın pirleri bulunduğu Kalenderiyye ve Haydariyye tarikatlarının, pirlerinin birbirleriyle "hiçbir yakınlığı olmaması"na rağmen, tarikatlarının düşünce yapısının tamamen aynı olduğu günümüze kadar ortaya konan çalışmalarda zikredilen en önemli hususlardan biridir¹. Bu çalışmalara göre, Kalenderiyye'nin piri Cemâlüddin Sâvî, Sünnî bir tarikat şeyhi olan Osman-ı Velî'ye Şam'da intisab etmiş ancak daha sonra Celal Dergezinî adında biriyle arkadaşlık kurarak onun gibi davranmaya başlamış ve bundan dolayı şeyhi tarafından uyarılmışsa da dinlemeyerek onu terketmiş ve Kalenderiyye'yi bir tarikat halinde teşkilatlandırmıştır. Onun Bayezid-i Bistâmî'nin müridi olduğu yönündeki söylemler ise, yaşadıkları dönem arasındaki yaklaşık 350 yıllık süreç göz önüne alınarak reddedilmiştir. Haydariyye'nin kurucusu Kutbüddin Haydar'ın baba adının Şahver ya da Timur bin Ebu Bekir olduğu belirtilmiş ve kendisinin Ahmed Yesevî'nin müridi olarak Hacı Bektaş Velî'nin velâyetnâmesine de konu olduğundan bahsedilmiştir. Hacı Bektaş Velî velâyetnâmesinde Ahmed Yesevî'nin oğlu olarak geçen Haydar'ın da o olduğu düşünülür².

Şeyh Osman-ı Velî'nin Cemâlüddin Sâvî'nin müridi ya da mürsidi olduğu, Mevlana'nın Şam'daki sohbetine Evhadüddin Kirmanî, Şems-i Tebrizî ve Sadrüddin Konevî gibi isimlerle beraber katıldığı bilgisinden

¹ Bu araştırmalardan bazıları için bkz. A. Y. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1999, s. 27-30vd; Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri, Selçuklu Dönemi*, İstanbul 2011, s. 80, 84-85, 108, 132-135, 414-415; Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, Ankara 2005, s. 20, 65-66, 72-74, 77-82, 84-86, 180, 183, 188-189, 197, 200, 208-210, 223, 234, 244, 248, 337; Haşim Şahin, *Dervişler ve Sufi Çevreler, Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Şahsiyetler*, İstanbul 2017, s. 38, 58, 69, 158, 176, 221-224; Tahsin Yazıcı, "Cemâleddin-i Sâvî", *TDVİA*, C. VII, İstanbul 1993, s. 313-314; Yazıcı, "Haydar, Kutbüddin", *TDVİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 24-25; Osman Turan, "Selçuklu Türkiye'si Din Tarihi'ne Dair Bir Kaynak", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 553-564; F. Babinger-M. F. Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, (Haz. Mehmet Kanar), İstanbul 1996, s. 50, 65, 77; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Yay. Haz. Orhan Köprülü), Ankara 1976, s. 52-54, 111, 117, 259, 263, 337-339, 351-352.

² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 52; Yazıcı, "Haydar, Kutbüddin", s. 24; *Hünkâr Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi*, (Yay. Haz. H. Duran-D. Gümüşoğlu), Ankara 2010, s. 99-160.

başka hayatı hakkında bilgi bulunmaz. Onun Konya’da bulunan türbesi, Konya’daki Mevlana, Sahib Ata ve Tokat’taki Sevdakâr Murad türbelerine benzetilir³. Modern araştırmaların tamamı, Kalenderiyye ve Haydariyye’yi sünnete riayet etmeyen, “heterodoks” bir tarikat şeklinde tanımlamışlardır. Ne var ki, bu araştırmalarda ortaya konan düşünceleri sorgulatan ve sonunda derinden sarsacak nitelikteki bilgileri içeren vakfiyeler, bu çalışmanın ana eksenini belirleyecektir.

Cemâlüddin Sâvi ve Şeyh Osman-ı Velî ile Ahfadı’na Dair Vakfiyeler

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan H. 655 tarihli “Şeyh Muinüddin Vakfı” başlığı altında kayıtlı vakfiyede, Zile’de Bayezidiyye Hanikâhı adı altında bir hanikâhtan bahsedilir. Bu hanikâhın, H. 655 tarihinden önce de var olduğu, vakfiyenin tarihi dikkate alındığında rahatça anlaşılmaktadır. Vakfiyenin başındaki ayet ve hadisler, vakfiyede adı geçen kişilerin Hanefî Hukuku’nu çok iyi bildiklerini ve benimsediklerini gösterir. Vakfiyede Cemâlüddin Musa’nın Bayezid Bistâmî’nin neslinden olduğu sarihen bildirilir. Vakfiyeden Şeyh Cemâlüddin’in Şam’ın Salihîyye adı verilen muhitinde Şeyh Osman-ı Velî’ye intisab ettiğine dair bilgiyi teyid etmek mümkündür. Asıl adının Musa olduğu anlaşılan “*Ariflerin Sultanı, Velîlerin Kutbu*” Cemâlüddin’in Horasan/Sâve’de doğduğu ve Tokat’a bağlı Zile’de vefat ettiği açıkça beyan edilir. Onun Kırıkhan’da medfûn bulunan İsa adında bir kardeşinin olduğu da bilinir. Cemâlüddin Musa’nın Bayezid ve Ali adlarında oğullarının olduğu da vakıf belgesinden anlaşılır⁴.

Oğlunun ve atasının adıyla anılan hânikahta, Şeyh Muhiyiddin Osman-ı Velî’nin oğlu Şeyh Ali el-Mücerred’den olma torunu Şeyh Muinüddin Halil Zilî, Bistâmîyye tarikinden bir hanikâh bina etmiştir. Mücerred, tasavvufta sâlikin dünya ve ahiret nimetlerini bir yana bırakıp Allah’a yönelerek sadece O’na gönül vermesi anlamındadır⁵. Şeyh Ali, “el-mücerred” sıfatına uygun olarak ayrıca “samedâni/hîçbir şeye muhtaç olmayan” şeklinde de vasıflandırılır. Osman-ı Velî’nin oğlunun “mücerred” sıfatı ile anılmasının üzerinde hassaten

³ Hakkı Önkal, “Üç Selçuklu Türbesi Hakkında Notlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, İzmir 1985, s. 39.

⁴ VGMA, D. 1966, s. 1/1.

⁵ Süleyman Uludağ, “Mücerred”, *TDVİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 447-448.

durulmalıdır. Burada mücerred, “çıplak, tek başına yaşayan” manasına gelmektedir. Buradan Osman-ı Velî'nin oğlunun “kalendermeşreb” bir inziva halinde yaşadığını anlamak mümkündür. Ancak, buradaki “kalendermeşreb” tavsifi, 20. Yüzyıla ait tanımlamalardan berîdir.

“Seyfullah” ve “Nurullah” sıfatlarıyla da anılan Muinüddin Halil, vakfın tevliyetini oğlu Şeyh (İbrahim) Edhem'e şart etmiştir. Muinüddin Halil'in vekili, Şeyh Osman-ı Velî'nin kardeşi Şeyh Hasan Dede'nin oğlu Şeyh Rüknüddin'den olan torunu Mevlana Nasirüddin'dir. Vakfın şahitleri arasında zikredilen Ali oğlu Tacüddin Hasan, Cemâlüddin Musa'nın torunu olmalıdır. Şeyh Muinüddin Halil, Zile'deki altı kıt'a arz ve altı adet bahçesini⁶ “*vakf-ı sahih-i şer'i ve habs-i sarih-i mer'i*” ile Bayezidiye Hanikâhı'na vakfetmiştir⁷.

“Kutbü'l-Meşâyih Cemâlüddin Musa” tarafından Zile'nin merkezinde, “Müslüman fukara ve tevhide gönülden bağlı miskinlere” mahsus olmak üzere bina edilen zaviyede, “taliblerden” olmayanların üç gün, hanikâhtaki tasavvuf ruhuna bağlanıp hizmet etmek isteyenlerin ise istedikleri kadar ikâmet edebileceklerinin vakıf şartları arasında yer aldığı görülür. Vakıf binasının tamir edilemeyecek kadar harap olması durumunda vakıflardan elde edilen hâsılın Medine fukarasına gönderilmesi istenmiştir⁸.

Tokat'ın Kızlar Köyü'nde “Ahmed el-Bedevî”nin oğlu “Şemsüddin Ahmed”in oğlu Muinüddin Âdil'den olan torunu Ali tarafından H.

⁶ Vakfedilen altı kıt'a arzdan biri Bucakpare namında ve mahallî kile ile on kile buğday tohumunu alabilen ve sınırları muayyen buğday tarlasıdır. İkinci Dudaş namında ve mezkur kile ile 15 kile buğday tohumunu alabilen bir yer olup, Dudaş Köprüsü'nün yanında yer alır. Üçüncüsü, Kepektarla adında 12 kile buğday tohumunu alabilen yer olup, bir sınırında Kızılcaaresi Köprüsü yer alır. Dördüncüsü Tefrik kıt'ası namında 15 kile buğday tohumunu alabilen bir yer olup, Tokat'a giden yoldan başlayıp, Turhal'a giden yola kadar uzanır. Beşinci Halepte adında beş kile buğday tohumunu alabilen bir yer olup, sınırında nehir ve Celebınarı bulunur. Altıncısı Darıcı adında 12 kile buğday tohumunu alabilen bir yer olup, Darıcı Nehri'ne yakındır. Altı adet bahçenin ise Çatalsovak nam mevkî'de olup, içlerinde 500 amele tarafından işlenen bahçelerin olduğu, doğusundan ve batısından yolların geçtiği halde kuzeye doğru uzanmaktaydılar.

⁷ Bu vakfın muteber olduğuna Şeyh Raziüddin b. Şeyh Yahya b. Şeyh Safiyüddin, Şeyh Nizamüddin Receb b. Şeyh Nu'man ve Receb Çelebi b. Hasan Bey b. Ataullah şehadet etmişlerdir.

⁸ VGMA, D. 1966, s. 1/1.

Rebiülahir 789'da kurulan zaviye vakfı da konumuz açısından oldukça önemlidir. Ahmed er-Rifâî'nin tarikinden olan Bedevî'nin evlâdının, Bayezîdiyye/Kalenderiyye tarikinden ve Abdülkadir-i Geylânî'nin torunlarından olan Ali el-Mücerred'in evlâdı ile evlilik teşkili suretiyle akrabalık tesis etmesi, Kalenderiyye'nin nasıl bir tarikat olduğunun anlaşılabilmesini sağlayacaktır. Bu vakfiyede vâkif, "âbidlerin ve zâhidlerin seyyidi" olarak tavsif edilir⁹. Vakfiyede adı geçen şahitlerden Şeyh İlig ve evladının adına, aynı zaviye ile ilgili diğer vakfiyelerde de rastlanır. Onun kendi adına Zile'de kurduğu bir zaviyesi de vardır. Hacı Bayezid bin Velid-i Bektaşî'nin ise, Bektaşî tarikinden olduğunu ve Bektaşîliğin de Bayezidiyye'nin bir kolu olduğunu söylemek mümkündür. Hasan Bey'in babası Kutlu Bey'in ise, Amasya'da emirlik yapan Kutlu Bey/Paşa olması gerekir. Vakıf belgesinden, Zile'ye bağlı Kızlar Köyü'nde de "şeyhlerin ve âriflerin ulusu" Şeyh Edhem ve evladının tevliyetine meşrû bir zaviye bina edildiği anlaşılır. Zaviye için köyün tamamı vakfedilmiştir. Zaviyenin tamir edilemeyecek kadar harab duruma düşmesi durumunda köyün hâsılının Zile'deki zaviyeye gönderilmesi şarta bağlanmıştır. Tahrir defterlerine bakıldığında Kızlar Köyü'nün diğer hissesinin; Ahi Evren, Yağmur, Eyüğe, İstolos, Haris, Gezerbey, Kulaca, Kurşunlu ve Ermeni köyleriyle beraber, Ahi Evren adına Tokat'ta bina edilen zaviyeye vakfedilmiş olduğu müşahede edilir¹⁰.

Yukarıda adı geçen Şemsüddin Ahmed, Ahmed el-Bedevî'nin evlâdındandır. Onun, Şeyh Alaüddin Ali el-Mücerred'in oğlu Şeyh Muinüddin Halil'in kızkardeşi ve Şeyh Edhem'in halası olan Fatma Hatun ile evli olduğu, H. 10 Rebiülevvel 701 tarihli vakfiyeden anlaşılmaktadır. Bu vakfiyede vâkif, "*meşahir ve akranın seyyidi, kabail ve a'yanın mefahiri merhûm Bedevizâde Şemsüddin Ahmed*" şeklinde tavsif edilir. Vâkif ve eşi Zile'ye bağlı Belkayası/Belkayı adlı köyün yarı hissesini, eşi Fatma Hatun ile beraber vakfetmiştir. Köyün hududu, Kızlar Köyü ile Araplar, Güngörmez ve Hisarcık köyleriyle müntehîdir¹¹.

⁹ VGMA, D. 1966, s. 2/2. Vakfiyede şahitlerin isimleri ise şu şekilde verilmiştir: "Şeyhlerin ve âriflerin mefahiri Şeyh İlig b. merhûm Şeyh Bayram, Seyyidü'l-eimme Mehmed b. merhûm Süleyman, İsmail b. Kutbüddin, Hacı Bayezid b. merhûm Velid Bektaşî, Esad b. İvaz, Hasan b. Kutlu Bey ve Günci b. Ali Baluce

¹⁰ TADB. TTD. EV. 583, v. 34a.

¹¹ VGMA, D. 1966, s. 3/4.

Burada adı geçen Fatma Hatun'un Hacı Bektaş Velî'nin el verdiği Fatma Bacı olma ihtimali oldukça fazladır. Şeyh Osman-ı Velî'nin torunu olan Fatma Hatun da Ahi Evren'in eşi Fatma Hatun gibi Hacı Bektaş Velî'nin çevresinde bulunan bacılardandı. Bölgede Abdal Musa adına bir makamın olması, Hacı Bektaş Velî'nin el verdiği/ihtiyar ettiği Fatma Bacı'nın Ali el-Mücerred'in kızı olan Fatma Bacı olduğu fikrini kuvvetlendirir ki Abdal Musa da Cemâlüddin Musa'nın torunlarından olmalıdır. Yukarıda da değinildiği üzere, Yeseviyye'ye bağlanan Kalenderiyye/Haydariyye ve Bektaşiyye'nin esasen Bayezidiyye'nin birer kolları olduğu, vakıf belgesinden anlaşılır. Hacı Bektaş Velî'nin Ahmed Yesevî'nin nefes evladından olan Haydar Baba ile ilgili kıssası burada bir daha hatırlanmalıdır.

Tokat'a bağlı Zile'deki Şeyh Cemâlüddin Musa Zaviyesi'ne "Ahi Mine'r-resûl" tarafından Pilafî Köyü'nün vakfedildiği de H. Receb 707 tarihli vakfiyeden öğrenilmektedir. Burada Şeyh Musa, "*meşâyihin sultanı ve evtâdın kutbu, salih şeyh*" şeklinde tavsif edilirken, Kabertu oğlu Ahi Minerresûl, "*erbâb-ı fütüvvet ve mürüvvet*" şeklinde kayıtlıdır. Ahi'nin asıl adını tespit etmek mümkün olmasa da seyyidlerden olduğu bellidir. Şeyh Musa hakkında da kutbü'l-evtad tâbîrinin kullanılması¹², Şernûbî tarafından isimleri zikredilen dört kutuptan başka kutuplar olduğunu da göstermektedir ki bu dört kutup; Seyyid Abdülkadir-i Geylanî, Ahmed er-Rıfâî ve bu ikincisine bağlı olan İbrahim Dessûkî ile Ahmed el-Bedevî'dir¹³.

Zile'nin merkezinde bulunan zaviye'nin mesâlihi için "Aytemür oğlu merhum Emir Hüseyin'in oğlu Ahi Ali'nin de H. Şaban 708 tarihinde Devecisaray Köyü'nün beşte bir hissesini vakfettiği görülür. Vakfın tevliyetini "*taliblerin mürşidi ve Âşıkların enisi Şeyh Edhem*"e ve evlâdına şart kılan Ahi Ali'nin, Allah'ın "Hayy", "Halim", "Cevad" ve "Kerim" isimlerine sığındığı kayıtlıdır¹⁴.

Bayezidiyye Hanikâhî için ümeradan Emirzâde Melik Yakubşah b. (Sinanüddin) Yusuf Şah da H. 801 tarihinde Zile'ye bağlı Hacılar Köyü'nü vakfetmiştir. Bu köyün hududunun, Kızılcaköy, Kurşunlu,

¹² VGMA, D. 1966, s. 3/3.

¹³ Derya Çakır Baş, "Bedeviyye", *Türkiye'de Tarikatlar, Tarih ve Kültür*, (Ed. Semih Ceyhan), İstanbul 2015, s. 547-608.

¹⁴ VGMA, D. 1966, s. 3/5.

Bağluca ve Karaöyük köyleriyle çevrili olduğu belirtilmektedir. Vakfiyede vâkîf, “*umera ve e’azim sülâlesinden cengâverlikle meşhur, muharebe yerlerinin arsları*” şeklinde tavsif edilir. Bu kişinin yukarıda anılan Aytemür oğlu Emir Hüseyin’in soyundan geldiğini tahmin etmek zor değildir. Vakfın tevliyeti ve nezâreti, “*âbid ve zahid ve müttaki*” Şeyh Edhem b. Şeyh Muinüddin’e ve evlâdına şart edilmiştir. Vakfın şahitleri arasında Şeyh İlig oğlu İlyas’ın yer alması, yukarıda da değinildiği üzere bu ailenin Bayezidiyye Tarikatı ile olan güçlü bağlarına işaret eder. İlig isminin, Bektaş ismi gibi Karahanlı asilleri tarafından sıklıkla kullanıldığı da burada hatırlanmalıdır¹⁵.

Amasyalı Ali Çavuş b. Yahya da mezkûr hanikâh için vakıf yapanlar arasında yer alır. Onun H. Zilkâde 969 tarihinde tertip ettiği vakfiyeye göre, Ayvalı Nahiyesi’ndeki Kızılkünbet Köyü’nde Ayvalı değirmeni ve Cihanşah adıyla ma’ruf malikânenin yarısı, zaviyenin masraflarına vakfedilmiştir. Vakfın tevliyet ve nezâreti ise, “*kulların mefahiri, aşıkların enisi*” Şeyh Abdülkerim b. Şeyh Muinüddin’e ve evladına şart edilmiştir¹⁶. Buradaki kayıttan, zaviyenin XVI. yüzyılın sonlarına kadar, Şeyh Muinüddin Halil’in torunları tarafından tasarruf edilmeye devam edildiği anlaşılmaktadır.

Tokat’a bağlı Zile ve Niksar’da bulunan kalenderhanelere dair tahrir defterlerinde bulunan kayıtlara bakıldığında tarihi değeri çok önemli olan bu bilgileri daha iyi değerlendirme imkânına sahip olunabilir. Muinüddin Halil tarafından Bayezidiyye Hanikâhı içinde toplanan bir mecliste akdedilen vakfiyeye göre kurulan vakıf, tahrir defterine “Edhem Çelebi Zaviyesi ve Mescidi” şeklinde kaydedilmiştir. Zile’de iki çiftlik, bir değirmen, bağlar, Balalı ve Korucak köyleri ile Sancar mezra’ası, Yenimüslüman’a bağlı Tilfani, Kızılkünbed’e bağlı Deveci’nin beşte bir hissesi, Ayvalu’nun yarı hissesi, *Meşhed*’e bağlı Kavacık Köyü ve Kırklar mezra’ası, Kazabad’a bağlı Güldikilen Köyü, Şadi Bey değirmeni ve Zile’deki Köhne Hamam’dan hâsıl olan 1500 akçeyle beraber, vakfın toplam gelirinin 19.500 akçeye yakın olduğu hesaplanmıştır. Zaviyenin meşihât ve nezaretinin evlatlık üzere

¹⁵ VGMA, D. 1966, s. 4/6. Vakfiyenin şahitleri, Kastamonulu Hasan b. Zekeriya, Ahmed b. Yahya Kafhafi, Davud b. İsmail, Emir Hasan b. İmad Kafhafi ve İlyas b. Şeyh İlig şeklinde sıralanır.

¹⁶ VGMA, D. 1966, s. 4/7.

“*fahrü’s-sâlihîn Şeyh Abdülkerim*”in üzerinde olduğu bu defterden de te’yid edilir¹⁷.

Vakfiyeden Şeyh Edhem’in Osman-ı Velî’nin torunu olduğu açıkça anlaşılmasına rağmen, yerel rivâyetler onun Horasan erenlerinden Nasirüddün Musa Fakih’in torunu olduğunu belirtir. Hanikâhın vakfiyesinin, Cemâlüddin Musa’nın “Bayezid Tayfur bin İsa” adına kurduğu hanikâhta tertip edildiği açıkça belirtilir. Bu durumda Cemâlüddin Musa’nın zaviyesinin başka bir zaviye olduğunu düşünmek mümkündür. Zile’ye 7 km uzaklıktaki Şeyh Nusret/Aksaray Köyü’nde bulunan ve günümüzde sadece camisi ve türbesi ayakta kalabilen Şeyh Nusret Türbesi’nin de Osman-i Rumî’nin kardeşi Hasan Dede’nin torunu olan Şeyh Nasrüddin’e ait olduğunu düşünmek mümkündür. Bu kişinin adının, Muinüddin Halil’in oğlu Şeyh Edhem’in zaviye vakfında zikredilmesi, bu düşüncenin sebebini teşkil eder. Şeyh Nusret’in yerel rivayette Edhem Çelebi’nin dedesi Nasirüddin Musa’ya dönüştüğü düşünülebilir. Bununla beraber Halit Çal, Şeyh Nusret adına tertip edilen H. 754/M. 1353, H. 770/M. 1368 ve H. 792/M. 1389 tarihli üç vakfiyede, şeyhin tam isminin “Şeyh Nusret b. Hamza” şeklinde kayıtlı olduğunu belirtir. Türbenin hemen dışındaki mezarın, Şeyh Nusret’in babası Hamza’ya ait olduğu rivâyeti vardır. Şeyh Edhem’in türbesinde Şeyh Nasrüddin Musa adına bir sandukanın varlığı, köydeki türbenin Cemalüddin/Nasrüddin Musa’ya ait olabileceğini de düşündürür. Onun baba adının Hamza olması da akla Kutbüddin Haydar’ı getirir ki bilindiği üzere Haydar, “sürüsüne liderlik eden lider Aslan” manasında olup, Hz. Hamza da “Allah’ın aslanı” şeklinde şöhret bulmuştur. Dolayısıyla Cemalüddin Nasrüddin Musa’nın babası, Kutbüddin Haydar Hamza olabilir. Bununla beraber, vakfiyede adı geçen Hasan Dede’nin oğlu Rüküddin’in asıl adının Hamza olabileceğini söylemek de mümkündür. Şeyh Edhem’in annesinin, Şeyh Nusret’in kızı olduğu kanaati vardır. Nusret Şeyh Zaviyesi’nin bir kalenderhane zaviyesi olduğu bilinir.

H. 1272/M. 1855’te Dedezâde Hüseyin Ağa tarafından ta’mir ettirilen Şeyh Nusret Türbesi’nin içinde kalemişi çok nadide çizimler dikkati çeker. Duvarlardaki çizimleri Arapzâde Emin Usta, H. 1275/M. 1858’de yapmıştır. Arapzâde unvanını, Bedevîzâde Şemsüddin Ahmed ile ilişkilendirmek mümkündür. Halit Çal, bu tarz duvar resimlerinin,

¹⁷ TADB. TTD. EV. 583, v. 46a-47b.

XVIII. yüzyıldan geriye gitmediğinin altını çizer¹⁸. Dolayısıyla Söğüt'te bulunan İsa Sofu Türbesi'ndeki kalemî çizimlerin de sonradan yapıldığı aşikâr olup, İsa Sofu'nun şaman özelliklerini koruyan bir Türkmen babası olduğu yönündeki iddiaları kabul etmek mümkün değildir¹⁹. İsa Sofu'nun da Osman Gazi dönemi Bistâmî-Kalenderî şeyhlerinden biri olduğu söylenebilir. Şeyh Nusret Türbesi'nin tek kubbe ile örtülü baldakeni içinde, sağ ucunda sarığı olan büyük bir sanduka görülür. Kubbeye bağlı zincirden bir fener sarkmakta olup, fenerle sanduka arasında "*Seyyid Ahmed Rifâî Sırrihe'l-abdi/aziz*" yazılıdır. Türbe içindeki üç sandukada Şeyh Nasrüddün'den başka onun soyundan gelen Abdülhannan oğlu Seyyid Mehmed ve kızı Siret Hatun yatar. Şeyh Nusret'in soyundan gelenlerin XIV. yüzyılda bölgedeki nüfuzlarını korudukları, beylikler arası diplomaside üstlendikleri rollerle sabittir²⁰. Şeyh Nusret Zaviyesi'nin 20.000 akçeyi bulan geliri, zaviyenin ne kadar önemli bir kalenderhane olduğu hakkında bir fikir verir. Tahrir defterlerine göre de zaviye için zaviyenin bulunduğu Aksaray Köyü'nün yanı sıra Karagazi, Bağdadhısarı, Belhıs, Karaöyük, Savcı, Acıpınar, İsa ve Amasya'daki Şihlar köyleri ile Çukruk mezra'asının vakfedildiği görülür. Zaviyenin tevliyet, nezâret ve meşihâti evlattan Abdülhannan, Kalender, Kılıç, Salih, Pir Ayan ve Yakub'un tasarrufundadır²¹.

Cemâlüddin Musa'nın müridlerinden Ömer Çelebi'nin kurduğu zaviyeye dair vakıflar da tahrir defterinde bulunur. Yerel rivâyetlere göre, Şeyh Edhem onun kızı Ümmügülsüm ile evlenmiştir. Bu rivâyetleri, türbe içindeki sandukaların üzerlerindeki plakalardan da takip etmek mümkündür. Zile merkezinde "Kalenderhâne" Zaviyesi adı altında ayrıca bir vakıf daha vardır. Bu zaviyenin Sulugöl ve Çarıkbağı mezra'alarının 1/3 ve buradaki bağların yarı hissesini tasarruf ettiği görülür. Yukarıda ele alınan vakfiyelerde şahit olarak adına rastlanan Şeyh İlig'in de Kavacık Köyü'nde bir kalenderhane zaviyesi bina ettirdiği

¹⁸ Halit Çal, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, *Bildiriler*, Ankara 1987, s. 427-461.

¹⁹ Nurfeddin Kahraman vd., "İsa Sofu Türbesi: Tezyinatı ve Türklerin İslamlaşma Süreci Açısından Değerlendirilmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 41, (Bahar 2019), s. 121-154.

²⁰ Çal, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", s. 427-461; Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara 1970, s. 84.

²¹ TADB. TTD. EV. 583, v. 48a-b.

anlaşılır. Vakıf evladından Kalender, Muhammed, İlig, Budak ve Çırak adındaki beş kişi zaviyeyi tasarruf etmekteydiler. “İlig” ismi de “Bektaş” gibi Karahanlı hanedanı tarafından kullanılmakta olduğundan, “hükümdar ailesine mensup olan” manasına geldiği gibi, “kardeş” ve “iplik bükmeğe yarayan araç” manlarına da gelir. Anadolu’da “Örgücü Baba” olarak bilinen kişi ile bir bağlantısı olduğu da düşünülebilir. Cemâlüddin Musa’nın müridlerinden Mübarek Şah’ın da Konya’ya gitmeden evvel, Niksar’da bir zaviye ve mescid bina ettirdiği anlaşılır. Niksar’a bağlı Huri Köyü’ndeki bazı zemin mescidin mesâlihine vakıftır. Yukarıda vakfiyesi hakkında bilgi verilen Yusuf Şah’ın bina ettirdiği mescid için de Eyrekderesi mezra’ası vakfedilmiştir. Bundan başka “Kalenderhane Mescidi” olarak kaydedilen mabede de burada değinilmelidir. Şeyh Yakub, Emirci Doğan ve Seydi Alişir, Karabiyik zaviyeleri gibi pek çok zaviyenin Bistamiyye tarikatına bağlı oldukları görülür²².

Tahrirlerde kayıtlı en önemli Üveysî-Bistâmî-Kalenderî karakterlerden biri, şüphesiz Emirce Sultan’dır. Emirce Sultan gibi Üveysîmeşrep bir karakter ortaya koyan pek çok sufi bulunur ki bunlar; İbrahim b. Edhem, Bayezid-i Bistâmî, Ebu’l-Hasan Harakanî, Ebu’l-Kasım Cürcanî, Bahaüddin Muhammed Nakşibendî ve Mahmud Hayranî’dir²³. Bunlardan İbrahim bin Edhem’in üveysîliği, hakkında söylenen “gaipten gelen bir sesle uyarıldığı için ‘murad’ vasfına sahip olan sûfilerden” şeklindeki ifadeden anlaşılır²⁴. Emirce Sultan İsmail ile Kutbüddin Haydar/Cemâlüddin Musa’nın da Bistamiyye müridleri olarak aynı aileye mensup oldukları anlaşılır. Emirce Sultan adına kayıtlı köylerden birinin adı Şeyh Musa olup, Kalenderîliğin kurucusu Cemâlüddin Musa’dan mülhem olmalıdır. Emirce Sultan hakkında teferruatlı bir çalışma kaleme alan Ahmet Yaşar Ocak, Emirce Sultan’ın asıl adının Şerefüddin İsmail b. Muhammed Arabşah olduğunu ve Emirce Sultan’ın Hızır Paşa ve İlyas Paşa adında iki de kardeşinin tespit edildiğini belirtir. Bunlardan Hızır Paşa’nın oğlu olan Osman Paşa’nın, vakfın yöneticilerinden biri ve Şerefüddin İsmail’in halefi olması hasebiyle Emirce Sultan ile karıştırıldığı da bu çalışma ile ortaya

²² TADB. TTD. EV. 583, v. 47b, 49b, 52b, 54b.

²³ Necdet Tosun, “Üveysilik”, *TDVİA*, C. XLII, İstanbul 2012, s. 400-401.

²⁴ Reşat Öngören, “İbrahim b. Edhem”, *TDVİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 293-295.

konulmuştur. Emirce Sultan'ın Saadet Hatun adında bir de halası vardı. Osmanlıların ataları gibi Üveysî bir tasavvuf karakteri olan Emirce Sultan'ın, Ahmed Yesevî'nin halifelerinden olduğu belirtilir. Onun oğullarından biri olduğu anlaşılan Ahmed Bican'ın Çorum'da vakıfları olan Hıdır(lık) Sultan olduğu tahmin edilir²⁵.

Emirce Sultan'ın Alaüddin Keykubad ve oğlu Keyhüsrev dönemlerinde yaşadığı bilinmekte ise de Tokat/Niksar'da bulunan zaviyeye dair tahrir kayıtlarında zaviyenin, Melik Danişmend Gazi devrinden beri Emirci evladı tarafından tasarruf edildiğine dair bilgi²⁶, bu konuda ileri sürülen alternatif rivâyetin, tahrir eminlerinin kalemine yansıdığını gösterir. Emirce Sultan'ın, amcası Hızır Paşa ile beraber, Babaî İsyanı sırasında şehid düştükleri düşünülür. Emirce Sultan ile aynı aileden olan Hızır ve İlyas Paşa ile Seyyid Ali ve Tur Ali Baba, Emirce'nin müridleri arasında yer alır. Bunlardan başka, Bektaşî ve Mevlevî kaynaklarında da adına rastlanan Hoca Ahmed Fakih de Emirce'nin müridleri arasında zikredilir. Emirce Sultan Zaviyesi başlığı altında tahrir ve vakfiye kayıtlarına yansıyan bilgiler, zaviyenin çok zengin akarata sahip olduğunu gösterir²⁷. Kastamonu'da "Sultan Emre Bey" adına kurulan zaviyenin de Emirce Sultan, Tapduk Emre ya da Yunus Emre namına tesis edildiğini söylemek mümkündür²⁸. Sultan Orhan zamanında, Kocaili Sancağı dahilinde "Emirce Sultan" adına kurulan vakıf dolayısıyla Şerefüddin İsmail'in soyu hakkında bilgi bulmak mümkün olmuştur. Buna göre, Emirce Sultan'ın Yakub Bey adındaki oğlundan Hızır ve İlyas adında iki torunu olmuş ve Hızır'ın Beytullah Dede, İlyas'ın ise Mustafa Dede ve Derviş adında çocukları olmuştur²⁹.

²⁵ A. Yaşar Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi, XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok)'da Bir Babaî Şeyhi: Şerefüddin İsmail b. Muhammed", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9 (1978), s. 136-137, 141-142, 146-147, 149, 151-158, 161, 181-192.

²⁶ TADB. TTD. EV. 583, v. 61a.

²⁷ Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi...", s. 136-137, 141-142, 146-147, 149, 151-158, 161, 181-192. Burada kayıtlı bazı mezârinin "Dedigi" Köyü halkı tarafından ziraat edildiği belirtilir. Bilindiği üzere Anadolu'nun pek çok yerinde "Dedigi Sultan" adında bir şeyh adına kurulan zaviyeler bulunur. TADB. TTD. EV. 583, v. 59b-61a.

²⁸ TADB. TTD. EV. 554, v. 65a.

²⁹ TADB. TTD. EV. 579, v. 59b-61a.

Bursa'daki Mısırşah mevrâ'sının da Veysel Karanî soyundan geldiği belirtilen Halil Baba'ya vakfedildiği hatırlanmalıdır³⁰.

Osmanlıların ve Batı Anadolu beyliklerini kuranların atası olan Şeyh Nu'man'ın yâni Dede Karkin'in esas adının Sultan İsmail olduğu³¹ ve Yunus Emre³² ile İznik'te bir mescidi bulunan Hacı Hamza'nın atası Erdemşah'ın baba/dede isimlerinin de İsmail olduğu burada hatırlanmalıdır³³. Bu husus, bir başka çalışmamızda "Renklerin Efendileri" adlı çalışmada tafsilatıyla ele alınacağından burada ayrıntıya girilmeyecektir. Hatay Kırıkhan'da Bayezid-i Bistamî makamı olarak bilinen türbenin ise, Cemâlüddin Musa'nın İsa adındaki kardeşine ait olduğu yöre halkı tarafından kabul edilmiş rivâyetlerdendir.

Mahmud Çelebi b. Celâlüddin Emir Mahmud b. Sadr-ı Şehid Sinanüddin b. Emir Yusuf Çelebi b. Nizamüddin Abdullah Çelebi b. Bedrüddin Mahmud'un, H. 841 tarihli vakfi³⁴ ile "Celâlüddin Mehmed b.

³⁰ TADB. TTD. EV. 580, v. 13a.

³¹ Haşim Şahin, "Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Tarikatı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 70 (2014), s. 39-54.

³² Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s. 295, 296, 335, 385.

³³ Semavi Eyice, "Hacı Hamza Bey Mescidi ve Türbesi", *TDVİA*, C. XIV, İstanbul 1996, s. 479; E. Hakkı Ayverdi, "Orhan Gazi Devrinde Mimari", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, Ankara 1956, s. 121; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul 1966, s. 162; İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 354; Mehmet Önder, *Mevlana Şehri Konya*, İstanbul 1971, s. 125; Remzi Duran, *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri (İnşa ve Ta'mir)*, Ankara 2001, s. 70-71.

³⁴ VGMA, D. 733, s. 58/28. Mahmud Çelebi, Tokat'ta bir kaç yazlık oda ile kışık odayı ve bunlara bitişik mahzenleri müştemil ev ile müstakil avlusunu ve içindeki hizmetçileri, uşakları, odaları ve hücreleri, askerî koğuşları ve ahurları ile birlikte eve muttasıl diğer avlusunu vakfetmiştir. Emir Hüsamüddin b. Emir Hüseyin Çelebi b. mezkûr Emir Yusuf'un birleştirdiği, içindeki mengenehane ve bu mengenehanede gömülü küpleri ile birlikte birbirine muttasıl üç bahçe yeri de akarat arasındadır. Çağa Gölü mevkiinde, Çelebi Sultan Mehmed'in vâlidesi Devlet Hatun'un Hasbağ adıyla ma'ruf bahçesine sınır olan bir arz da vakfa aittir. Buğdaypazarı kurbundaki yukarı ve aşağı değirmenin ortasında bulunan iki gözlü orta değirmen, Hasanâbad namındaki mezreasi ile beraber Kavakköyü, Karaulu Köyü, Zile'de Donuzlu Köyü'nün 3/4 sehmi, Üçtaş'a bağlı Arslangazi Köyü, Hasaneri Köyü'nün 7/9 hissesi, Halil Kûhî Köyü, Sakaluk Köyü, Artukâbad'a bağlı Mansurköy'ün yarı hissesi, Yıldızköy, Şanıköy, Kızıoğlu Köyü, Alayundlar Köyü ile Sivas tevâbüinde Derbend Köyü hanikâha vakıftır. Vakfiyede, vâkıfın

Sadr-ı merhûm Nizamüddin Emir Yusuf b. Sadr-ı Said İzzüddin Musa el-Kettani’nin kurduğu H. 764 tarihli vakfı da Bayezidiyye Hanikâhı etrafında değerlendirilmelidir³⁵. Söz konusu belgelerde, ilk dönem Osmanlı veziriazamları arasında yer aldığı anlaşılan “sadr-ı şehid” Sinanüddin Yusuf Paşa³⁶ adının geçmesi önemlidir. Fetret devri baş vezirlerinden Haydar/Hamza oğlu İmamzâde Hızır Halil Danişmend³⁷ ile oğlu Koca Nizamüddin Mehmed Paşa³⁸ ve Aykut Alp’in torunu Kara

aile bireylerine ait türbeler hakkında da bilgi bulunur. Bunlardan biri, Sivas’taki Şemsüddin Ahmed Zaviyesi’ne muttasıl Ahi Hasan Ahmedî’nin zaviyesine yakın bir yerdedir. Diğeri, Pelidkuyu Kabristanı’nda vâkîfın bazı oğulları ile anasının ve ninelerinin akrabalarının medfûn bulunduğu türbedir. Üçüncüsü, Tokat’ta Erenlerdağı hizasındaki Kalenderhane zaviyesinin avlusunda olup, vâkîfın bazı evladı ve amcası Emir Hüseyin’in ve evlâdının türbeleridir.

³⁵ VGMA, D. 582/1, s. 20/11. Bu hânîkâh için Kazabad’a tâbi Karanî Köyü, Tada Köyü’nün 3/4’ü, Karauluturhal Köyü’nün 12 sehîmden 11 sehmi, Mendas Köyü’nün yarısı, Kemaliye Köyü, Kırıldkasan arazisinden müfrez bir arz, Kürdler mezra’sı, Eymür Köyü, Çay ve Kasan köyleri, Meşhedabad’a tâbi Çubuk Köyü, Hisarcık Köyü, Meşhedabad Köyü’nün 3/4’ü, Artukabad’a tâbi Dinar Köyü’nün yarısı, Kedağaz Köyü’nün neredeyse tamamı, Artemiş Köyü, Gödez Köyü, Geçmiş ve Ebu Ali köyleri, Alpkoz Köyü, Sarsısaray mezra’sı, Ahmed Danişmend Köyü, Aytak ve Cecehacı köyleri, Çomak mezra’sı, Tokat’taki Salur, Menciniki, Taylucahacı ve Odoba mezra’aları, Bayram mezra’sıyla birlikte İfkas Köyü, Difya Köyü, bir mezra’nın yarısını, Yıldız’da Karhın ve Gavras köyleri, Beduhtun tevâbiinden Saruyar Köyü’nün yarısı, Başviran Köyü, 24 baş öküz ve bütün alât ve esbabıyla beraber Fanik Köyü’nün 1/4’i, Salur mezra’sı, Komnat tevâbiinden Kızılöz Köyü, Tokat’taki Kızıltavuk mevzi’indeki iki bahçe, Soğukpınar mevzi’indeki iki bağ, Koylancık bahçesi, Pazarbaşı Ebubekir’e mensub bahçe, Ağaçlıbağ yeri, Komnat’taki Dilkubağı bağı, Difya Köyü’ndeki beş adet bağ, Soğukpınar mevzi’inde tek taşlı değirmenin 3/4’ü, Henğame mevzi’inde Ekmekçi dükkânı, Cevherin Mahallesi’nde bir sofa, iki kışık oda, iki mutfak ve üzerinde bina bulunan bir ahır müştemil menzil, 200 re’s koyun ve yedi re’s kısırak vakfedilmiştir.

³⁶ Osmanlı Devleti’nin ilk döneminde adına rastlanan vezirlerden Sinanüddin Yusuf Fakih Paşa’nın baba adının Muslihüddin Musa, dedesinin isminin ise Mecidüddin İsa olduğu rivâyet edilir. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa”, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler, Seçme Makaleler*, 2, İstanbul 2012, s. 25-32; İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. V, İstanbul 1971, s. 8.

³⁷ VGMA, D. 582, s. 255/178, 257/179; Danişmend, *Kronoloji*, s. 9.

³⁸ VGMA, D. 582, s. 251/176, 253/177; Danişmend, *Kronoloji*, s. 9.

Timurtaş Paşa ahfadından Bayezid Paşa³⁹'nın da Bayezidiyye-Kalenderiyye Tarikatı çevresinden olduklarını söylemek gerekir.

Bu belgelerin bize anlattıklarını şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

Bedeviyye-Rifâiyye ve Bistâmiyye-Kalenderiyye

Seyyid Bedevî, İbn Arabî'nin dahi müridi olmak istediği çok önemli bir mutasavvıf olan Ebu Medyen Şuayb'ın anne tarafından torunudur. Fas'ta doğan Ahmed el-Bedevî, daha çocukluğundan itibaren "Zahid Ahmed" olarak tanınmış, ağabeyi vasıtasıyla Nişaburlu Abdülcilil'den tarikat hırkası giymiştir. Mekke'ye yerleştikten sonra, Rifâiyye şeyhlerinden Berrî tarafından seyr ü sülûka tâbi tutulan Bedevî, ağabeyi Şerif Hasan ile beraber 1236'da Irak'a giderek burada Abdülkadir-i Geylânî, Ahmed er-Rifâî, Hallac-ı Mansûr, Ebu'l-Vefâ Bağdadî, Şeyh Musa ez-Zilî ve Adî b. Müsafir gibi zevâtın kabirlerini ziyaret etti. Aynı yıl Mısır'da Tanta'ya giden Bedevî, Mısır sultanlarından çok büyük saygı gördü. Mısır ulemâsı tarafından zaman zaman tepkiyle karşılanan ibadet tarzı ve yüzünü her daim bir peçe ile örtmesi ile dikkat çeken Ahmed el-Bedevî, bu özelliğinden dolayı "el-mülessim/peçeli" ve "es-sütûhî" şeklinde tavsif edilmiştir⁴⁰.

Bu çalışmada ele alınan vakfiyelerden hareketle Ahmed er-Rifâî ve Abdülkadir-i Geylânî'ye üveysî olarak bağlı olduğu bilinen Ahmed el-Bedevî'nin Şeyh Osman-ı Velî ile olan sıhriyeti, Şeyh Osman'ın kim olabileceği hakkında da bir fikir verir. Bedevizâde Şemsüddin Ahmed'in Şeyh Osman-ı Rumî'nin oğlu Şeyh Alaüddin Ali el-Mücerred'den olan torunu Fatma Hatun ile evliliği ve Osman-ı Velî'nin "Muhiyüddin" unvanını taşıması üzerinden, Şeyh Osman'ın Abdülkadir-i Geylanî'nin oğlu Ebubekir Abdülaziz'in oğlu olan Şeyh Osman ile aynılığına hükmedilebilir⁴¹. Ebu'l-Vefâ'nın müridlerinden Dede Garkın'a

³⁹ Vedat Turgut, "Vakıf Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri II: Âl-i Timurtaş Paşa", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, S. 53 (2019), s. 63.

⁴⁰ Baş, "Bedeviyye", *Türkiye'de Tarikatlar, Tarih ve Kültür*, s. 547-608; Mustafa Kara, "Ahmed el-Bedevî", *TDVİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 47-48.

⁴¹ Abdulcabbar Kavak, "Şeyh Ebubekir Abdülaziz es-Sincarî (ö. 602/1205) ve Kâdiriyye Tarikatı'nın Kuzey Irak'taki Erken Dönem Faaliyetleri", *Akademik Bakış*, S. 54 (Mart-Nisan 2016), s. 147-160.

bağlanalar arasında adı zikredilen Şeyh Osman'ın da bu olması gerekir. Şeyh Osman-ı Velî'nin ahfadı ile Cemâlüddin Musa Zilî/Sâvî'nin ahfadı arasındaki ilişki ise, ikisinin arasının sonradan açıldığı ve Cemâlüddin'in "ehl-i sünnet"ın itikadı dışına çıkarak Kalenderî olduğu yönündeki iddiaların reddini gerektirir. Öyle ki Şeyh Osman'ın oğlu Cemâlüddin Musa'ya intisab etmiş ve "el-mücerred" sıfatıyla vakıf kayıtlarında yer almıştır. Kaynaklarda Bayezidiyye müridi olarak adına rastlanan Hacı Tuğrul'un Ertuğrul Gazi olduğu düşüncesi, Osmanlı padişahlarının Bayezid Bistamî ve Veysel Karanî'ye olan yakınlıklarını da açıklar. Osman-ı Velî ile olan sıhriyet, Ertuğrul Gazi'nin oğluna Osman adını koymasına vesile olduğu söylenebilir. Osman'ın "toy kuşunun, ejderhanın yavrusu" manasına geldiği ve Tuğrul'un da zümrüd-i Anka'ya benzer bir cennet-toy kuşu olduğu hatırlandığında, kadim dönemlerde isimlendirmenin ne kadar önemli ve incelikli bir ritüel olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Cemâlüddin Musa'nın, Emirce Sultan gibi Bayezid-i Bistamî'nin neslinden geldiği, o dönemde yaşayan bütün insanlara malûm olduğu ve bunun herkesçe kabul edildiği anlaşılır. Burada Kadîriyye, Rifâiyye ve Bistâmîyye'nin uzantısı olan Kalenderiyye/Haydariyye ile elbette ki Ebu'l-Vefa Bağdadî'nin birbirlerini etkiledikleri açıktır. Bayezid-i Bistamî ile Ahmed er-Rifâî'nin isimleri üzerinden dahi, bu hususu ortaya koymak mümkündür. Şöyle ki, "Bayezid" ismi "Ebu Yezid"ın kısaltılmışı olup, "yezd'in babası" manasına gelir. Muaviye ve oğlu Yezid döneminde "ehl-i beyt"e karşı meydana gelen mel'un ve meşum olaydan dolayı, Muaviye ve Yezid isminin İslam dünyasında pek kullanılmadığı görülür. Bununla beraber, asıl adı Tayfur olan Bayezid-i Bistâmî'nin ve elbette onu takiben pek çok seyyid ve Osmanlı padişahlarının bu unvanı kullanması, ehl-i beyte düşmanlık olarak anlaşmış gibidir. Halbuki burada "yezd" kelimesinin manası üzerinde tefekkür etmek icab eder. Bu kelimenin kökü "zeyd" olup, "arttırma/ziyadeleştirme" manasına gelir. Yani "Ebu Yezid", "arttıranların, ziyadeleştirenlerin babası" manasına gelir. Bu işi en iyi yapan pirlerden olduğuna buradan hükmetmek gerekir. Bu ismin Ahmed er-Rifâî ile bağlantısı şüphesiz oldukça dikkat çekicidir. Kendisine atfedilen, peygamberin elini öpmesi kerâmeti dolayısıyla Abdülkadir-i Geylânî tarafından, sahabe ve müçtehidin dışında hiçbir velinin Ahmed er-Rifâî'nin mertebesine çıkamayacağı müjdesi verilen

Ahmed er-Rifâî'nin bu nisbesinin, meşhur dedesi Ebu'l-Hasan'dan geldiği rivayet edilir. Ahmed Rifâî'nin bu nisbesi, "esmaü'l-hüsna"dan "er-Rafî" ismiyle alakalıdır. Allah'ın bu ismi de "şeref verip, yükselten, dilediğinin makam ve mertebesini arttıran" manasına gelir. Kelimenin Farsça manası da "Yezdan" ile ilintili olup, ibadet edilmeye en lâyük olan manasındadır. Yezdî ise ibadet edenler arasında mertebesi en yüksek olan şekilde anlamlandırılabilir. Kelimenin Farsça'ya Sanksritçe'deki "Yect" kelimesinden geçtiği sanılır. Buradaki "z" harfi ile "c" harfi arasında geçişin bir benzeri, "Zengî" ile "Cengî" kelimelerinde de görmek mümkündür ki bu konu, "Renklerin Efendileri" adlı çalışmada ele alındığından burada teferruata girilmeyecektir. Ortaya konulan bu argümanların sonucu, kısım başlığında ortaya konulmuştur.

"Üveysî" yoldan Rifâî şeyhi olduğu bilinen Mahmud Hayranî'nin müridi olan Sarı Saltuk'un müridleri arasında "Haydarî" nisbesini taşıyan birinin olması, artık daha iyi anlaşılabilir. Sarı Saltuk'un en ünlü müridi olup, Moğol-İlhanlı idarecileri üzerinde derin bir tesir bırakmış olan Barak Baba'nın da Rifâî-Bayezidî-Kalenderî anlayışı temsil eden bir derviş olduğunu da burada anmak gerekir. Bu meşrepte bulunan suflerde görülen ilgi çekici hallerin, şer'iate mugayir heterodoks düşünceye sahip olduklarına yönelik teze sened teşkil edemeyecekleri de ortadadır⁴².

Günümüzde dahi varlığını sürdüren ve kendi içine kapalı olan Yezidiye konusundaki araştırmalar da bu bağlamda ele alınmalıdır. Muaviye'nin oğlu Yezid ve onun soyundan geldiğine inanılan Adîyy bin Müsafir'e bağlanan Yezidîlik, aslında Bayezid-i Bistamî ve Ahmed el-Bedevî'ye dayandırılan Bayezidiye ve Bedeviyye'nin bozulmuş şekli olmalıdır. Ahmed el-Bedevî'nin damda geçirdiği riyazet sırasında güneşe bakmaktan gözlerinin kızarması, Yezidiye'de güneş önünde

⁴² Konu hakkında bkz. Vedat Turgut, "Sarı Saltuk, Ona Ait Türbeler ve Ejderha Kültü'ne Dair", *Rumeli'de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan*, (Ed. A. Kala vd.), İstanbul: Vakar Yayınları, 2020, s. 145-167; Mustafa Koç, "Eski Anadolu Türkçesi Karışık Dilli Metinlerinden Barak Baba Manzumesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28 (2018), s. 281-300; Muhammed b. Ali b. Es-Serrac, *Tuffahü'l-Ervâh ve Miftahü'l-İrbah*, (Haz. N. Gürkan-M. N. Bardakçı-M. S. Sarıkaya), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015, s. 64-69, 319-326; Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık: Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanı Öncüsü (13. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.

yapılan ibadet ile benzeşir. Fakat Bedeviyye'nin esasları gözönüne alındığında Ahmed el-Bedevisi'nin Yezidi ya da Uzak-Doğu dinleriyle bağlantılı olduğunu düşünmek mümkün değildir. Tam tersine, Yezidilerin bu ibadet biçimini kendi düşünceleriyle uydukları anlaşılmaktadır. Bedevi'nin güneşe bakarak riyazete çekilmesi, İslamî ibadetlerde güneşin itibara alınmasıyla ilgili olabilir de bunun bir tapınma olmadığı açıktır. Dünyanın kendi etrafında dönerken diğer yandan güneşi de tavaf etmesi sonucunda aldığı konumlar, İslamî ibadetlerin vakitlerinin ölçülmesinde belirleyicidir. Bunun yanısıra güneş, dünyadaki hayatın devamlılığı için de vazgeçilmez bir yere sahiptir. Zaman içinde güneşe gösterilen bu saygının abartılarak, onun tanrı yerine konulduğu müşahade edilir. Aynı şey kamer/ay için de geçerlidir. Bunu, insanoğlunun hayatında gereğinden fazla değer attığı para, unvan, makam-mevkî, sevgili gibi pek çok şeye teşmil etmek mümkündür. Adıyy bin Müsafir'in Vefâiyye, Kadiriyye, Sühreverdiyye ve Rifâiyye ile çok yakın ilişki içinde olan sünni bir mutasavvıf olduğu da belirtmek gerekir. Yezidilerde Allah'ın "Hüdâ" adına ayrı bir önem verilmesi de Bayezid-i Bistâmi'nin Veysel Karani'ye bağlılığına izafeten "Üveysiyye" olarak adlandırılan tasavvufî görüşle yakınlığını gösterir. Bilindiği üzere, Bayezidiyye yani üveysilik ile tarihsel bağları artık aşikâr olan ilk Osmanlılar; Osman, Orhan, Murad ve Bayezid, "Hüdâvendigâr" unvanını kullanmışlardır. Burada "Hüdâ" isminin Esmâ'ül-Hüsna'daki karşılığının "Ahad" olabileceği üzerinde düşünülmesi gerektiği özellikle belirtilmelidir. Bedeviyye'nin Mısır'daki etkisinin, Bektaşîyye'nin Anadolu ve Rumeli'deki etkisine benzetilmesi de bu bağlamda manidardır. Aziz Mahmud Hüdayî'nin Vakıat adlı eserinde Hacı Bektaş Velî ile Ahmed el-Bedevisi arasındaki kerametlerden bahsettiğine de burada değinilmelidir⁴³.

Bistamiyye-Kalenderiyye ve Mevleviyye

⁴³ Mustafa Kara, "Bedeviyye", *TDVİA*, C. V, (İstanbul 1992), s. 318-319; Kara, "Ahmed el-Bedevisi", s. 47-48; Ahmet Taşgün, "Yezidiyye", *TDVİA*, C. XLIII, (İstanbul 2013), s. 525-527; Süleyman Uludağ, "Adî b. Müsafir", *TDVİA*, C. I, (İstanbul 1988), s. 381; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, Bilecik 2015, s. 61, 82-91, 117; Osman Gazi'nin Akbaş Derviş için kurduğu vakıf kaydına "Hüdâvendigâr" unvanını kullandığı görülür. Bkz. TADB. TTD. EV. 585, v. 284a.

Kalender Baba'nın asıl adı Ebu Bekir Niksarî olup, türbesi Konya'dadır. Cemâlüddin Zilî'nin yakın arkadaşı ve müridi olan Kalender Baba ve ona bağlı müridlerin Mevlana Celalüddin Rûmî ile yakın ilişkilerinin olduğu tarihi kayıtlarla sabittir. Celalüddin Rûmî'nin cenaze törenine katılan kalenderîlerin, "Allah'tan gelen, Allah'a rücu" eder manasında "Ya Hayy, Ya Huyy" zikrine devam ettikleri de müşahidlerin anlatılarına yansımıştır⁴⁴. Halk arasında Başikesik Türbesi'nin Şems-i Tebrizî'ye ait olduğu söylene de bu isimle pek çok türbenin var olduğu da bilinir. Cemâlüddin Musa'ya Şam'da iken mürid olanlar arasında yer alan Şemsüddin Belhî, muhtemelen Şemsüddin Tebrizî ile aynı kişiydi. Mevlana'yı oldukça etkileyen Şems'in, Mevlana'nın babasının şeyhi Necmüddin Kübrâ'nın müridi Baba Kemal'den irşad gördüğü bilgisi, bu gezgin (perende) şeyhin Mevlana ile temelde aynı pınardan beslendiklerini düşündürür. Şems'in Mevlana'ya "peygamber mi üstündür, yoksa Bayezid-i Bistamî mi?" şeklindeki sorusu da Bayezidiyye/Kalenderiyye'nin piri Cemâlüddin Musa'ya bağlananlar arasında yer alan Şemsüddin Belhî'nin, Şems-i Tebrizî ile aynı kişi olduğuna bir başka delil sayılabilir. Şems'in de kara keçe giyip, kendini halktan gizlemesi, Ahmed el-Bedevî'ye benzetilebilir⁴⁵. Son İsmailî daîlerinden Celalüddin Nev-müslüman'ın Şems Tebrizî'nin babası ya da dedesi olduğuna yönelik rivâyetler, Tokat'ta bulunan "Yeni-Müslüman" adlı idarî birimle bir arada düşünüldüğünde önem kazanır. Bu, O'nun Tokat havalisinde zaviye kuran Cemâlüddin Musa'ya tâbi olduğu yönündeki fikri destekler mahiyettedir⁴⁶.

Bistamiyye/Kalenderiyye, Bektaşîyye, Vefâiyye, Sühreverdiyye ve Kadîriyye

Cemâlüddin Musa'nın en meşhur müridleri arasında Karaca Ahmed ve babası Rumtaş Paşa yer alır. Eniş tarafından kaleme alınan *Karaca*

⁴⁴ Ocak, *Kalenderiler...*, s. 59, 196-198; Ahmed Eflakî, *Menâkıbü'l-Kudsiyye, Ariflerin Menkıbeleri*, İstanbul 2012, s. 453-454.

⁴⁵ Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrizî", *TDVİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 511-516; Yazıcı, "Cemâlüddin Sâvî", s. 313-314.

⁴⁶ Ocak, *Kalenderiler*, s. 71; TADB. TTD. EV. 583, v. 29b, 33b-34a, 47b.

*Ahmed Sultan Menâkıbnâmesi*⁴⁷, Karaca Ahmed'in çocuklarının isimlerini tahrir defterleriyle uyumlu bir şekilde verir. Buna göre, “Şeyh Paşa ve kardeşi Şeyh Muhammed Paşa Şeyh Hacı İhsan Paşa'nın oğullarıdır. Yusuf Paşa ve Rum Paşa oğullarıdır. Hacı Musa Paşa oğlu Molla Veled oğludur. Bunlar devletin ışığı Molla Yusuf Paşa oğlu Veled Paşa oğludur. Şeyh Kasım Paşa hazretleri, Abdi Paşa oğludur. Bunlar Rum Paşa oğullarıdır. Bunlar Hacı Musa Paşa ve Yusuf Paşa oğullarıdır”. Burada zikredilen Molla Veled'in, yukarıda vakfiyeler kısmında adına rastlanan kişiyi akla getirir. Hacı Bektaş Velî'nin bağlıları arasında, Cemâlüddin Musa'nın Bayezid adındaki oğlunun da olduğu buradan anlaşılır. Karaca Ahmed evlâdından Kasım Paşa'nın, Beypazarı'ndaki Dil Dağı'nda vahşi hayvanlarla yedi yıl yaşadığı belirtilir. Karaca Ahmed'e “Karaca” lakabının şeyhi Musa Zilî tarafından verildiği, bunun da karaca çobanlığı yapmasıyla ilgili olduğu rivâyet edilmektedir. Karaca Ahmed adına Pamukova, Polatlı, Aydın, Bursa-Yenişehir, Manisa-Akhisar, Uşak, İznik, Kütahya ve Malkara'da evladi tarafından pek çok zaviyenin kurulduğu görülür. Onun asıl türbesi, Pamukova'da olup, diğerlerinin evladına ait olduğu anlaşılır⁴⁸.

Karaca Ahmed evlâdından Rum Paşa Seydi'nin adına Malkara'da kurulan vakıf dolayısıyla rastlanır. Onunla aynı adı taşıyan dedesi adına, Anadolu'nun pek çok yerinde zaviyeler kurulduğu görülür. Karaca Ahmed Seydi'nin Gülbenk Paşa adındaki diğer oğlunun da Germiyan topraklarında bir zaviye bina ettirdiği tespit edilmiştir⁴⁹. Sözlü

⁴⁷ Bkz. *Karaca Ahmed Sultan Menâkıbnâmesi*, (Haz. D. Gümüsoğlu), İstanbul 2013, s. 33, 141-145.

⁴⁸ Necdet Tosun, “Karaca Ahmed Hakkında Yeni Bir Kaynak ve Meçhul Kalmış Bilgiler”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V, (1-5 Kasım 2007)*, C. II, İstanbul 2008, s. 323-328; Hüseyin Özcan-C. Sezen Gönenç, “Yazılı ve Sözlü ortamlardaki Karaca Ahmet Sultan Menkabelerinin Karşılaştırılması”, *Turkish Studies*, C. 10/4, (Kış 2015), s. 717-746; *Karaca Ahmed Sultan Menâkıbnâmesi*, s. 33, 131, 141-145.

⁴⁹ Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri...”, s. 343; Turgut, “Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları”, *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu Bildirileri-V*, C. I, (Kocaeli: Belediye Yayınları, 2019), s. 444-445; Ergin Türkel, *16. Yüzyılda Kütahya Sancağı Vakıfları (Emet, Denizli, Uşak, Burdur)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 117; TADB. TTD. EV. 560, v. 187a.

kaynaklar, Karaca Ahmed'in oğulları arasında Hızır Abdal, Gani Abdal, Kamber Abdal ve Eşref Abdal'ın isimlerini de zikrederler⁵⁰.

Karaca Ahmed adına kaleme alınan menâkıpta, Sultan'ın babasının adı Melik Şihabüddin Abdullah bin Kara Arslan şeklinde verilmiş ve ailenin kökeninin Mardin'de olduğu ayrıca belirtilmiştir⁵¹. Buradan, Karaca Ahmed'in Artukoğulları sıhriyeti de netlik kazanır. Menâkıbnâmeye göre, Karaca Ahmed'in annesi Safiye Hatun, Musa Zilî'nin kızıdan doğmuştur. Bu durumda birazdan ele alınacağı üzere, Emir Celalüddin Karatay'ın kardeşi Kemalüddin Rumtaş'ın (Rum Paşa), Cemâlüddin Musa'nın kızı ya da torunuyla evlendiği ve ona mürid olduğu söylenebilir. Anadolu erenlerinin "gözcüsü" olan Karaca Ahmed de "tabiblerin piri" olarak kabul edilir. Daha da önemlisi, Karaca Ahmed evlâdından en ünlüsünün adı Rum Paşa, Rum Paşa'nın oğlu ise, Abdullah'ın kısaltılmış hali olan Abdi Paşa'dır⁵². Ahi Evren'in tasarruf ettiği zaviyelerden birinin, vezir Zeynüddin Kara Arslan tarafından bina ettirildiği bilinir.

Karaca Ahmed adına Malkara'da kurulan zaviyenin hemen yanında Gazi Murad Hüdâvendigâr zamanında "Ahi Musa Zaviyesi" adına kayıtlı bir zaviye de dikkati çeker. H. 767'de Receb ayının guresinde düzenlendiği anlaşılan vakfiyeye ulaşılamasa da tahrir defterinden vakıf hakkında ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür. Vakfın tevliyeti önce erkek, sonra kız evladının nesline şart edilmiş, Ahi Musa'nın ahilik beratı verdiği akraba ve damatlarının dahi kayıt altına alınması vakfiyede ayrıca belirtilmiştir. Ahi Musa'dan sonra zaviyeyi, Ahi Mustafa ve Ahi Tayfur'un tasarruf ettiklerine dair kayıt, konumuz açısından çok önemlidir. Bilindiği üzere Bayezid-i Bistamî'nin gerçek adı Tayfur'dur. Bu, Karaca Ahmed Zaviyesi'nin yanında bulunan bu zaviyenin Cemâlüddin Zilî'nin torunu olan hem-nâmı tarafından kurulduğuna en önemli delildir. Zaviyeyi, Ahi Tayfur'dan sonra oğlu Ahi Mahmud, II. Bayezid zamanında tasarruf ederken, Ahi Musa'nın diğer

⁵⁰ Özcan-Gönenç, "Yazılı ve Sözlü ortamlardaki Karaca Ahmet Sultan Menkabelerinin Karşılaştırılması", s. 717-746; *Karaca Ahmed Sultan Menâkıbnâmesi*, s. 33vd.

⁵¹ Hüseyin Özcan-C. Sezen Gönenç, "Yazılı ve Sözlü ortamlardaki Karaca Ahmet Sultan Menkabelerinin Karşılaştırılması", s. 717-746; *Karaca Ahmed Sultan Menâkıbnâmesi*, s. 33.

⁵² Turgut, "Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları", *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu Bildirileri-V*, C. I, (Kocaeli: Belediye Yayınları, 2019), s. 444-445.

oğlu Ahi Mustafa'nın kızının torunu Mehdi(ye) Hatun'a tevzi' etmiş ve tevzi'nâme Mehdi Hatun'un eşi Ahi İshak'a verilmiştir. Bundan sonra oldukça yaşlı olduğu anlaşılan Ahi Mahmud yerine Ahi İshak, zaviyenin başına geçmiştir. Zaviye için Malkara dahilindeki Ahi Musa Çiftliği vakfedilmiş olup, büyük bir kısmı çiftlikte yetişen bağlardan sağlanan önemli bir geliri vardır. Yine şehir içinde Ahi Musa tarafından bina ettirilen bir başhane de vakfın gelirleri arasında yer alır⁵³.

Dedigi Sultan menakıbına göre Karaca Ahmed, Emir Sultan'ın kardeşinin oğludur⁵⁴. Burada Emir Sultan olarak belirtilen kişi Celalüddin Karatay'dır. Şöyle ki evkâf kayıtları, "Dayı Sultan" şeklinde de okunabilecek olan fakat esasen "Tayî/Tay Sultan" şeklinde okunması gereken çok önemli bir şahsiyete işaret eder. Tay, soy manasına gelir ve tayî de soylu demektir. Bu kayıtlara göre; Aydın Sancağı'na bağlı olan Tire'de Aydınoğlu Umur Bey ve İsa Bey, Güllüce Köyü'nün gelirini Tayî Seydi evlâdı için vakfetmiştir⁵⁵. Tayî Seydi adına Kastamonu'da Candaroğulları ve Osmanlılar döneminde yapılan vakıflar da bulunur. Kastamonu'nun merkezinde Tayî Sultan adına bina ettirilen zaviyenin, Tayî Sultan evlâdından Seydi Ahmed, Seydi Mehmed, Seydi Mahmud ve Seydi Sinan adlarındaki şeyhler tarafından tasarruf edildiği anlaşılır. Vakfın son mutasarrıfı Seyyid Mahmud Fakih'tir⁵⁶. Tokat'ın merkezinde de "Ahi Kâmil" adıyla meşhûr olduğu belirtilen Ahi Tayî adına bir zaviye bina edildiği görülür. Zaviyeyi Şeyh Ali ve Mustafa Çelebi adlarındaki zevâtin tasarruf ettiği belirtilmiştir⁵⁷. Anadolu'nun batısında çok geniş bir coğrafyada etki bırakmış olan bu şahsiyetin kim olabileceği üzerinde durmak bu safhada oldukça önemlidir.

⁵³ BOA. TD. 75, s. 537-539. Belgenin çeviri metni için bkz. *75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519)*, I, (Haz. A. Sivridağ vd.), Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara 2009, s. 197-198; Ö. L. Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 343.

⁵⁴ Ahmet Taşğın, *Dediği Sultan ve Menâkıbı (Konya ve Çevresinde Ahmet Yesevî Halifelerinin İzleri)*, Konya: Çizgi Kitapevi, 2013, s. 97.

⁵⁵ M. Akif Erdoğan, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Aydın İli Evkâf Defteri*, (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2016), s. 135-137, 516-517; TADB. TTD. EV. 571, v. 55a-56a.

⁵⁶ TADB. TTD. EV. 554, v. 25a-b, 119b; TADB. TTD. EV. 555, v. 169b-170a, 188a-189a, 228a, 233a.

⁵⁷ TADB. TTD. EV. 583, v. 31b.

Gökbilgin, Tokat'taki vakıfların kurucusu olduğu için Zeynüddin Tüli Seydi oğlu Tacüddin İbrahim Bey'in⁵⁸ Tay Sultan olduğunu belirtmişse de esasen Tayî Seydi'nin Celalüddin Karatay olduğu, diğer tarihî verilerle beraber düşünüldüğünde kesindir. Celalüddin Karatay, 1212-1252 yılları arasında Selçukluların hizmetinde bulunmuş, Alaüddin Keykûbad döneminde taşt-dârlık vazifesinde bulunarak Sultan'ın sırdaşları arasında yer almış bir devlet adamıdır⁵⁹. Hamidoğulları'nın atası olan Necmüddin Ebu'l-Kasım ile beraber, Sühreverdî'nin Konya'yı ziyareti sırasında şeyhe intisab eden Karatay'ın babasının ismi, tescil ettirdiği vakfiyesinde Abdullah olarak kayıtlıdır. Selçuklu tarihlerinin kendisini "Rumî" olarak kaydetmiş olması, Sultan'ın hizmetlilerinden olduğunun belirtilmesi ve baba adının muhtedîlerin baba isimleri gibi kaydedilmiş olması sebebiyle onun Müslüman olmayan bir aileden geldiği fikri kabul edilmiş görünür⁶⁰. Vakfiyede Karatay'ın babası Abdullah'ın "tâbiblerin emiri" sıfatıyla vasıflandırılması oldukça önemlidir. Çünkü Karatay'ın bina ettirdiği büyük kervansarayda da bir bimarhanenin bulunduğu dair işaretler vardır. Onun "taşt-dâr"lık görevinde olması tabipliği ile yakından ilgilidir. Karaca Ahmed ve babası Rumtaş Paşa da tabipler arasında zikredilir⁶¹. Vakfiyenin tevliyet şartları belirtilirken, Karatay'ın kardeşleri hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir. Buna göre, Kemalüddin Rumtaş ve Seyfüddin

⁵⁸ Tarihî literatüre Eratna Bey şeklinde yerleşmiş olan Erdana Bey'in Amasya ve Tokat'ı Zeynüddin Tüli Bey'in tasarrufuna bıraktığı ve Tüli Seydi'nin oğlu Tacüddin İbrahim Bey'in de 1350'li yıllarda Tay Seydi adına bir zaviye bina ettirdiği bilinir. Bkz. M. T. Gökbilgin, "Tokat", *İslam Ansiklopedisi*, 1979, XII/1, s. 403; Kemal Göde, "XIV. Yüzyılda Tokat/Eratnalılar Hâkimiyetinde Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (2-6 Temmuz 1986), (Ankara: Gelişim Matbaası, 1987), s. 20; Kadir Özköse, "Tokat'ta Tasavvuf Kültürü", *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, (25-26 Eylül 2014), Bildiriler, C. III (2015), s. 82/79-102.

⁵⁹ Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri-III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, C. XII, S. 45, (Ankara 1948), s. 17-170; İbn Bibî, *El-Evâmirü'l-Âlaiyye*, s. 253-254.

⁶⁰ Turan, "Celâlüddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", s. 17-21; VGMA, D. 577, s. 28/21; Turgut, "Hamidoğulları ve Tekeoğulları'nın Menşei ve Vakıflarına Dair", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, (Ed. Cemal Kafadar-Gönül A. Tekin), V. 46, (December 2016), s. 403-432.

⁶¹ Turan, "Celâlüddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", 57-58, 114; VGMA, D. 577, s. 28/21.

Karasungur adlarında iki kardeşi bulunmaktadır⁶². Celalüddin Karatay'ın zaviyesine dair vakıf kaydında "Karatay Sultan" şeklinde kaydedilmiş olması, Anadolu'nun pek çok yerinde "Tay(î) Sultan" adına kurulan vakıfların, onun adına kurulduğunu gösterdiği gibi, onun seyyidlerden olduğuna da işaret eder. Bu durumda onun Hıristiyan bir aileden geldiği yönündeki genel kabulden vazgeçilmesi gerekir.

Dolayısıyla Karaca Ahmed Sultan ile Karatay Sultan'ın Mardin Artukluları ile bir sıhrıyyetinin olduğu, seyyidlerden oldukları ve ailenin tıp ilimlerinde uzmanlaştıklarını söylemek mümkündür. Selçuklu Devleti'nin 1249-1252 yılları arasında "triumvirlik"⁶³ olarak adlandırılabilir olan dönemin mimarlarından olan Karatay'ın, Sühreverdiyye'nin bir şubesi olarak değerlendirilebilecek olan Evhadiyye'ye bağlı bir şeyh olan Ahi Evren'i hapisten kurtarması, bu durumda daha anlamlı bir hal alır. Şihabüddin Sühreverdi'den sonra "şeyhü'ş-şüyûh" olan ve Sühreverdiyye'nin bir uzantısı olarak görülen Evhadiyye Tarikatı'nın kurucusu Evhadüddin Hamid-i Kirmanî'den sonra fütüvvet erbabının reisi olan Ahi Evren'in Karatay'ın babası tarafından kurulan zaviyeyi tasarruf etmesi de bu sıhrıyetle alakalıdır. Ahi Evren'in Abdülkadir-i Geylânî'nin torunlarından olduğuna işaret eden tahrir kayıtları da bu düşünceyi destekler⁶⁴.

Sultan Murad'ın vakıflar tahsis ettiği kalenderhaneler Malkara'daki örneklerinden ibaret değildir. Osmanlı hanedanının "Murad" ve "Bayezid" isimlerini sıkça kullanmaları, Üveysî-Bayezidî anlayışa sahip bir aileden geldiklerini gösterir. Murad, Veysel Karanî'nin bağlı bulunduğu aşiretin adı olup, oğluna "Şah-ı Bistâmî"nin adını verdiğine Osmanlı tarihleri de değinir. Bayezid'in eşlerinden Aydınoğlu İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun'un vakıflarının tevliyetini Bistâmî müridlerinden Abdülgaffar Çelebi'ye şart etmesi de çok önemlidir⁶⁵. Murad

⁶² Turan, "Celâlüddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", 18-20, 34, 47-52, 66, 72, 80, 89, 111, 115-119, 140-143; VGMA, D. 577, s. 28/21.

⁶³ Bu tabir, Roma İmparatorluğu'nun Jul Ceasar, Pompei ve Crassus arasında İ. Ö. 63 yılında ve Octavianus, Marcus Anthonius ve Lepidus arasında İ. Ö. 43 yıllarında yaşanan idari sistemi anlatmak için kullanılır.

⁶⁴ Bkz. Turgut, "Renklerin Efendisi", *Uluslararası Milli Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu Bildirileri-VI*, C. I, (Kocaeli: Belediye Yayınları, 2020), s. 101-118.

⁶⁵ Turgut, "Âl-i Timurtaş Paşa...", s. 63.

Hüdâvendigâr'ın vakıf yaptığı Bayezidiyye/Kalenderiyye şeyhleri, sadece Malkara'daki Karaca Ahmed ve Ahi Musa'dan ibaret değildir. O, Bursa'da Şemsüddin Ahmed b. Pir Gaybû'l-Kalenderî adına bir kalenderhâne inşa ettirmişti⁶⁶. Onun Karamanoğlu Alaüddin Ali Bey ile evlendirdiği kızı da Konya'da pek çok kalenderhane için vakıflar tahsis etmiştir. Örneğin Hacı Mübarek Şah'ın halifesi Şeyh Muhammed Haydarî Zaviyesi bunlardan biridir. Onun Larende'de kurduğu haydarîhanenin tasarrufunun ise Mevlevîlerde olduğu görülür. Şehirde ayrıca bir kalenderhane daha vardı⁶⁷. Anadolu'nun pek çok yerinde kalenderhane ve haydarîhane gibi isimler altında kurulan zaviyelere rastlanır. Tokat, Konya, Larende, Beyşehir, Kırşehir, Kayseri, Mardin, Ankara, Bayburt, Kastamonu, Aksaray, Milas, Birgi ve Ayasuluğ gibi yerler bunlardan sadece öne çıkanlardır⁶⁸. Pir Ebi Sultan ve oğlu Yalıncağ Baba ile torunları Gökbaşlı Seydi İsmail'in de haydarî-kalenderî kişileri olarak Anadolu'nun pek çok yerinde zaviyeleri vardı⁶⁹.

Karaca Ahmed'in, Bistamiyye müridi Hacı Tuğrul ile var olan sıhriyeti, Bistamiyye neslinden gelen mürşidi Hacı Musa Zilî ile ilgilidir. Hacı Bektaş Velî'yi karşılayan bir eren olarak karşımıza çıkan Hacı Tuğrul'un⁷⁰ kimliği meçhul olmakla beraber, dedesinin adıyla müsemma olan Kırşehir'inde Alaüddin Keykubad döneminde valilik yapan Seyfüddin Tuğrul'u işaret ettiği ve bu kişinin de Ertuğrul Gazi ile aynı kişi olduğu üzerinde artık ciddiyetle düşünölmelidir. Seyfüddin Tuğrul ile Ertuğrul Gazi'nin aynı kişi olduğu, Ahi Evren tarafından "Kır"şehri valisine ithaf edilen "Menahic-i Seyfi" adlı eserin başına konulan kırmızı bir mürekkebe ile yazılmış bir kayıtta değinilir⁷¹. Ertuğrul Gazi'nin atası olarak tahrir defterlerinde "Nu'man oğlu Kır/Kayır Han" mukayyed olup, buradaki Nu'man'ın Şeyh Nu'man olduğu ve gerçek adının Sultan İsmail olduğu bilindiğine göre, yukarıda ele alınan Emirce

⁶⁶ Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, I, Ankara 1988, s. 38.

⁶⁷ Sadullah Gülten, "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 52, (2012), s. 35-53; TADB. TTD. EV. 565, v. 73a-74a; TADB. TTD. EV. 584, v. 33b. Ayrıca bkz. TADB. TTD. EV. 564, v. 33a.

⁶⁸ Sadullah Gülten, "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler", s. 35-53.

⁶⁹ Konu hakkında ayrıca bir makale hazırlanmaktadır.

⁷⁰ Ahmet Taşğın-Bünyamin Solmaz, "Hacı Bektaş ve Hacı Toğrul Karşılaşması: Güvercin ve Doğan Donuna Bürünme", *Turkish Studies*, V. 7/1, (Kış 2012), s. 105-129.

⁷¹ Turgut, "Renklerin Efendisi", s. 101-118.

Sultan ile aynı kişi olduğu ya da aynı aileden geldiği fikri burada yeniden hatırlanmalıdır. Bu da Bistâmiyye ile Vefâiyye'nin, Şeyh Nu'man'da birleştiğini gösterir.

Üveysiyye/Bistamiyye/Kalenderiyye, Yeseviyye ve Nakşibendiyye

Burada öncelikle Kutbüddin Haydar hakkında yukarıda özetlenen bilgileri anımsayarak, Kutbüddin Haydar ile Cemâlüddin Musa arasında hiçbir yakınlığın olmadığı yönündeki ifadeleri sorgulamak elzem görünür. Kutbüddin Haydar'ın babası olduğu düşünülen Şahver'in⁷², esasında Bistam kentine sadece 6 km uzaklıkta bulunan "Şahrud" isimli yerleşim birimini işaret edebileceğinin altı çizilmelidir. Cemâlüddin Musa'nın Save, Kutbüddin Haydar'ın ise Zave adı verilen yerlerde dünyaya geldikleri bilinir. Bunlardan Save, İran'ın merkez eyaletlerinden birinde yer alır. Zave ise, Horasan bölgesindeki Meşhed sınırları içinde bulunur. Cemâlüddin Musa ve ahfadına dair vakfiyede, şeyhin Horasan'da doğduğu açıkça belirtildiğine göre, Cemâlüddin Musa'nın da Zâveî şeklinde anılması icab eder. Bistamiyye neslinden oldukları tarihi rivâyetlerde yer alan ve Haydarî-Kalenderîliği teşkilatlandığı belirtilen bu iki şahsın aslında aynı kişiler ya da baba-oğul oldukları düşüncesini önermek, yukarıda anılan gerekçelerin tamamı üzerinden düşünüldüğünde fazla cesur bulunmamalıdır. Bu kişilerin vefat tarihleri de birbirlerine çok yakın verilmiş olup, doğum tarihi belli olmamakla beraber, uzun bir ömür sürdükleri söylemi de bu bağlamda önemlidir. Cemâlüddin Zilî'nin "Kutbüddin" sıfatını da kullandığı, vakfiyelerde evsafı üzerinden anlaşılır. Hiç olmazsa, birbirleriyle kan bağının bulunduğu kabul etmek gerekir. Haydar isminin, vücudun çeşitli yerlerine taktıkları takılardan dolayı verildiği üzerinde de düşünülmelidir. Bu, Allah'a kulluk anlayışının bir dışı vurumu olarak görülür. Aynı zamanda "Arslan" "cesur, yiğit" anlamlarında da kullanılan Haydar ismi, Moğollara karşı yapılan "gaza" ile de ilgilidir. Kutbü'l-Ârifin Cemâlüddin Musa/Kutbüddin Haydar'ın Zave'den Şahrud'a geldiği, burada dedeleri Bayezi-i Bistâmî'ye üveysî yolla intisab ederek, Kalenderî/Haydarî olarak tanımlanacak olan tarikatı, aslında Bistâmiyye olarak isimlendirdiklerini söylemek mümkündür. Yani, Bistamiyye Tarikatı'na bağlı olan dervişlerin "kalender-meşreb" bir ruh haline sahip olduklarını belirtmek gerekir.

⁷² Yazıcı, "Haydar, Kutbüddin", s. 24-25.

Bistam kentine yakın bir yerde bulunan Harakan'da dünyaya gelen Ebu'l-Hasan Harakanî'nin de üveysî yolla Bayezid-i Bistamî'ye mürid olduğu, hatta Mevlana'nın ifade ettiği üzere Şah-ı Bistamî'nin Harakan'da kendisinden sonra dünyaya gelecek olan Ebu'l-Hasan'ı hal-i hayatında iken müjdelediği de bilinir. Anadolu'nun fethi sürecinde çok önemli vazifeler üstlendiği anlaşılan Harakanî gibi Nakşibendiyye silsilesi içinde çok önemli bir yeri olan Abdülhalik Gücdüvanî de Kutbüddin Haydar gibi Ahmed Yesevî'nin müridleri arasında zikredilir⁷³. Yusuf Hemadanî'nin müridi olan Ahmed Yesevî'nin şahsında "Hacegân" olarak adlandırılan bu zevâtın Bayezid-i Bistamî'ye olan bağlılıkları kaynaklarda açık şekilde belirtilir.

Sonuç

Bu çalışma ile Hz. Peygamber'in vefatından çok daha sonra Müslüman olan Türklerin, Peygamber'i görmeden ona aşk ile bağlanarak O'nun hırkasına varis olan Veysel Karanî ve bu hırkanın sonraki sahibi Bayezid Bistamî'yi pir edindikleri gösterilmiştir. Söz konusu hırka, Cumhuriyet'in ilanına kadar Zile'deki Bayezidiyye Hanikâhı'nda korunmuş, buradan Ankara'daki Etnoğrafya Müzesi'ne nakledilmiştir. Türklerin Müslümanlığı üzerindeki Üveysî-Bistamî etkisini, Satuk Buğra Han'dan itibaren İslamlaşmanın bütün merhalelerinde görmek mümkündür. Hanefî-Maturidî mezheb ve akaidi çerçevesinde gelişen bu İslamlaşmanın izlerini tarihi kaynaklarda müşahade etmek mümkündür. Veysel Karanî'nin peygambere ve onun ehl-i beytine olan sevgisi ve bağlılığı, Müslümanlığı kabul eden Türkistan ve Horasan ahalisi ile Farsîlerde de görülür. Tokat-Zile'deki Bayezidiyye Hânîkâhı'nda medfûn bulunan Cemâlüddin Musa Zilî'nin, Kalenderiyye'yi bir tarikat olarak teşkilatlandıran Cemâlüddin Sâvî ile aynı kişi olduğu ve Kutbüddin Haydar ile aynı çevreden yetiştiği, belki de baba-oğul ya da aynı kişi olduğu ortaya konulmuş, onun ahfadının Şeyh Osman-ı Velî ile olan bağlarının da yüzyıllar boyunca devam ettiği gösterilmiştir. Ahmed el-Bedevî'nin çocuklarının da Anadolu'da bulunduğu ve Kadirî-Rifâî çerçevede değerlendirilen bu kişiden

⁷³ Bkz. Hamid Algar, "Nakşibendiye", *TDVİA*, C. XXXII, İstanbul: TDV Yayınları, (2006), s. 335-342; Algar, "Gücdüvanî, Abdülhalik", *TDVİA*, C. XIV, İstanbul: TDV Yayınları, (1996), s. 169-171; Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", *TDVİA*, C. V, İstanbul: TDV Yayınları (1992), s. 238-241. Ayrıca bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Altın Silsile*, İstanbul 2014.

hareketle Şeyh Osman'ın Abdülkadir Geylanî'nin torunu olabileceği fikri öne sürülmüştür. Ahmed Bedevî gibi "el-mülessim/peçeli" bir tecerrüd hâlinde olan biriyle "el-mücerred/çıplak/yalnız" olarak tecerrüd halindeki bir kişinin dünürlüğü, tasavvuf dünyasına ait yolların aslında çok girift bir yapıda olduğunu gösterdiği gibi, bu yapının sınıflara ayrılarak anlatılmasıyla beraber ortaya konan genellemeler, hatalı yorumlara sebep olmuştur.

Osmanlıların ve diğer beyliklerin kurucularının atalarının, tasavvuf erbabıyla yakın akrabalık içerisinde oldukları, Veysel Karanî-Bayezid-i Bistamî evladından olarak Emirce İsmail Sultan, İsmail Dede Karkın (Şeyh Nu'man), Cemâlüddin Musa, Hacı Bektaş Velî, Celalüddin Karatay, Karaca Ahmed, Tapduk Emre ve Yunus Emre gibi Bistamî-Kalenderî-Haydarî olarak tanımlanan sınıfın içinde yer aldıkları, bununla beraber Ebu'l-Vefa Bağdadî, Abdülkadir Geylanî ve Ahmed er-Rifâî'nin tasavvuf görüşlerinin de bunlardan çok farklı olmadığı da gösterilmeye çalışıldı. Osmanlıların Anadolu'da bilinen ilk atası Şeyh Nu'man, Bayezid-i Bistâmî şeyhi olarak geldiği Anadolu'da önce Ebu'l-Vefa Bağdadî'ye, daha sonra ise Ahmed er-Rifâî'ye bağlanmış, onun torunu Baba İlyas da bir Vefaî-Rifâî babası sıfatıyla Anadolu'da etrafına kalabalık bir Türkmen kitlesi toplamıştı. Emirce (Emir-i Çin) Sultan, Cemalüddin Musa Paşa ve Hacı Bektaş Velî gibi Bayezidiyye Tarikatı'nın Kalendermeşrep anlayışına sahip temsilcileri, bir yandan XIII. yüzyılın sonunda Selçuklu iktidarının yerini alacak olan idarenin temellerini, Moğollara karşı cihad anlayışı çerçevesinde atarlarken, öte yandan Ahmed el-Bedevî elinden Mısır'da Sultan Baypars ile başlayan Memlûk hâkimiyetinin tesisini sağlamışlardı. Bunun başarılması, ancak fütüvvet anlayışıyla mümkün olabilmisti. XIII. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasi gelişmelerin önemli amillerinin tamamı Kalenderî anlayışa sahip kişilerdi. Bunların torunları, XIV. yüzyıldaki Balkan fütuhatında çok önemli roller üstlendiler. Örneğin Karaca Ahmed, Celalüddin Karatay'ın kardeşi Rum Paşa'nın oğlu iken, Murad Hüdâvendigâr'ın Malkara'da adına bir zaviye vakfı kurduğu Ahi Musa, bölgedeki tüm ahilere berat veren bir ahi merkezinin şeyhi olarak Kalenderîliğin ve ahiliğin teşkilatlandırılmasında en önemli pay sahiplerinden biri durumundaki Cemalüddin Musa Paşa'nın torunlarından biri olarak ön plana çıkmıştır. Bu tespitler, Osmanlıların Timur karşısındaki yenilgisinden sonraki toparlanışının neden Kızılırmak-Yeşilirmak havzasındaki eski

Danişmediyye bölgesi olduğunu da açıklığa kavuşturur. Osmanlılarda sultan olacak şehzâlelerin Amasya'da yetiştirilmesi de bu bağlamda ele alınmalıdır. Manisa'nın bu konuda Amasya'nın önüne geçmesi, çok daha sonraları, Kanunî döneminden itibaren olmuştur.

Bundan sonra, literatüre yerleşen Sünnî (Ortodoks)-Heterodoks ayrımı yerine, tasavvuf erbabını zaman zaman eleştiren grupları "taassub ehli" olarak nitelendirmenin daha doğru bir yaklaşım olacağı önerilmelidir. Taassub ehlinin, sünnî olarak tavsifi gerçekten çok sakıncalı görünmektedir. İbn Ârabî'ye "şeyhül-ekfer" diyenlerle Kalenderîlere birçok günah isnad edenlerin tamamı, sünnî akaide uymadan, "şeriat, zahire bakar"⁷⁴ gibi eksik tanımlı bir doktrine bağlı olarak taassubun içine düşmüşlerdir. Yavuz Sultan Selim tarafından Şam'da İbn Arabî adına tescil ettirilen vakfiyede geçen şu ifadeler, durumu en güzel şekilde anlatır:

"...çünkü heva ve hevesinin mağlubu olan kinci müteassıp gürûh, söz oklarıyla onları yaralamaktan çekinmiyorlardı. Kendileri cevher ile araz arasını farkedemeyen, ilim davasında olan cahillerdir. Sözlerinin manasını anlamaktan âciz, ne dediğini bilmeyen bu cahil gürûh; Muhiyiddin-i Ârabî'yi kendi garazkâr sözlerine hedef tutmuşlardı. Onun hakkında rastgele konuşuyorlardı. Ancak îlâhî ismete mazhar olmuş olan bundan hariçti ve onlar da zaten pek azdır. Kişi cahili olduğu şeyin düşmanıdır. Ondan ayrılıp uzaklaşmak ister. Onu anlayıp kıymetini bilecek kabiliyeti yoktur. Bir şeyi bilmek için tenkid edebilmek lâzımdır. Altın'da hiç bir kusur yoktur, kusur onu döğendedir. Bu adamlar eğer kendi kusurlarıyla meşgul olsalar da geçmiş günahlarına nedamet yaşları dökseler, onlar için çok iyi ve hayırlı olurdu. Belki sevaba bile kavuşurlardı..."⁷⁵

Asabiyet ile aynı kökten geldiği düşünülen taassub⁷⁶, fanatizm-bağnazlık kavramları ile eş anlamlıdır. "Yanlılığı ortaya çıkmadığı sürece hak olduğuna inandığı şeye göre davranma" manasındaki

⁷⁴ İbrahim Kâfî Dönmez, "Zahir", TDVİA, C. XLIV, İstanbul 2013, s. 85-87.

⁷⁵ Bkz. VGMA, D. 2113, s. 259/47. Kalenderîler hakkındaki eleştiriler için bkz. Eyüp Öztürk, *İbnü's-Serrâc ve Müvelleh Dervişler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, (2011), s. 98; G. Antonia Menavino, *Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. Harun Mutluay), İstanbul 2011, s. 55.

⁷⁶ Mustafa Çağrırcı, "Taassub", TDVİA, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 285-286.

sebattan farklıdır. Şeriatın zahire bakmasından kasıt esasen beyana bakması olmalıdır. Nas hükmünde olan bir kelamı alenen inkâr ettiğini beyan etmediği sürece, her kişi Müslüman kabul edilir. Matûridî ve Eş'arî akaidine göre, günah işleyen kişinin dinden çıktığına değil, günahkâr olduğuna hükmedilebilir⁷⁷.

Her ne kadar haram ve günah olduğu sabit olan davranışta devamlılık, bir hükmü gerektirse de hüküm taassub ehlinin değil, Allah'ındır. Bundan dolayıdır ki melâmi-kalenderî anlayışa sahip olan derviş, *"biz içeriz, bize yoktur vebâli"* demeden önce, tanrı adına hüküm veren taassub ehlini uyarır: *"senin aklın ermez, bu başka hesap!"*. Aslında burada kınayıcı taassub ehli, *"ne yaparsan yap, benim kendimi kınadığım kadar beni kınayamazsın"* düsturunca, kendi günahları ve hatalarıyla meşgul olmaya davet edilir⁷⁸. Sonuçta, Allah kelâmı bir konuda çok nettir: *"insan zayıf yaratılmıştır", "doğrusu insan çok câhildir", "doğrusu insan, çok nankördür", "insan pek acelecidir", "gerçekten insan pek zâlimdir", "gerçekten insan çok cimridir", "insan, tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür", "doğrusu insan hırslı ve huysuz yaratılmıştır", "doğrusu insan hep zarardadır"*⁷⁹. *"Siz günah işlemeseydiniz, Allah sizi helak eder ve yerinize, günah işleyip, peşinden tövbe eden kullar yaratırdı"*⁸⁰ şeklindeki hadisi, günaha teşvik olarak gördükleri için *"uydurmadır"* diyenler, belki de nefslerine son derece hâkim, bilerek veya bilmeyerek günah işlemekten berî, adeta melekleşmiş kişilerdir. Burada insanın günaha düşmesinin çoğu zaman kaçınılmaz olduğu, aynı günahı ısrarla sürdürmesinin dışında Allah'ın rahmet kapısının herkese açık olduğu anlaşılmalıdır. Kendisinden başka herkeste kusur gören gözlerin sahibi, kendisinin cennete gireceğinden, çok az bir ihtimal dışında neredeyse emin gibidir. Ancak kişilerin kendileri hakkındaki bu tarz düşünceleri, *"ben Adem'den daha hayırlıyım"* diyen şeytanın düşünce yapısıyla ne kadar da çok benzerlik taşır. Herhalde insanlar arasında en akılsız olanı, kendi zararına bakmaksızın, başkalarının hayatı hakkında hüküm vereni olmalıdır.

⁷⁷ Turgut, "Sarı Saltuk, Ona Ait Türbeler ve Ejderha Kültü'ne Dair", s. 145-167.

⁷⁸ Nihat Azamat, "Melâmet", *TDVİA*, C. XXIX, İstanbul 2004, s. 24-25; ayrıca bkz. "Melâmiyye", s. 29-35.

⁷⁹ Kur'an-ı Kerim, 4/28, 33/72, 14/34, 17/11, 67, 100, 22/66, 42/48, 43/15, 100/6, 21/37, 18/54, 70/19.

⁸⁰ Müslim, Tevbe/9.

Pek çok Osmanlı belgesinde eli kalem tutanların kalemlerinden ve belli ki dillerinden düşürmediği “hakir” sözcüğü, melâmî-kalenderî anlayışın bir tezahürüdür. Hakir kelimesi, hakarete uğramış manasındadır. Öyle ki zamanın kutupları olarak kabul edilen zevât, kendilerini veliliğin en üst mertebesinde ziyade, “mecnun”luğun ve “mezcub”luğun dibinde gördüklerinden, tarihi belgelere dahi bu sıfatlarla kaydedilmişlerdir. Ancak toplumların bu tarz bir cezbe içerisinde olanlara, adeta “deliliğe övgü”ler sunarcasına saygı gösterdikleri ve onları kendilerine lider seçtikleri müşahede olunur. Bu denli bir tevazunun, delilere teklif olmayacağı yönündeki şer’î hükümlere uygun olarak, zahirî anlamıyla yorumlanması, kuşkusuz sosyal-siyasetin mimarları durumundaki meşâyihin düşünce yapısının anlaşılmasına engeldir. Kalenderî/Haydarîmeşrep dervişlerin, “*güzel-çirkin aramayıp, gönlüne bir eğlence isteyen*” kişiler olarak algılanmaları, iman ve ibadetler konusunda “riya”ya düşmeme prensibiyle yakından ilgili olmalıdır. İstediklerini cennete, istemediklerini ise cehenneme koyan, dünya hayatında anlaşılamadığı kişilerle cennette bir arada bulunma ihtimalini dahi tasavvur edemeyen sıradan insandan farklı olarak bir Kalenderînin, hiçbir konuda iddia sahibi olmayıp, teslimiyetini “*cennet cennet dedikleri, birkaç köşkle birkaç huri, isteyene ver sen anı/onu, bana seni gerek seni*” sözleriyle ifade ettiği için, her halde sünnetin dışına çıktığına hükmedilemez. Tarihî metinlerde şer’î hükümlere uymadıkları yönünde anlatılar, “Kalenderî” postuna bürünmüş, heva ehli kişileri işaret edebileceği gibi, taassup ehlinin Allah adına hüküm verme cüretini de ifade ediyor olabilir. Bunların hangisinin geçerli olduğu asla bilinemeyeceğinden, bakış açılarına göre varılan sonuçlar da farklı olacaktır.

“Kalenderîler şarap içer miydi? Esrar kullanırlar mıydı? Zinayı günahtan saymazlar mıydı?” gibi pek çok soruya verilebilecek en güzel cevap; Kalenderîlerin, kişilerin kusurlarına gözlerini kapadıklarından, bu tarz sorularla meşgul olmadıklarını beyan etmektir. Kendileri bu tarz bir soruyla karşılaştıklarında verdikleri tipik cevaplardan biri şu olsa gerek: “*Nesimî’ye sordular: ‘O yâr ile hoş musun?’, hoş olayım, olmayayım, O yâr benim kime ne?’*”. Kişinin kendi günahlarının farkında olup bundan nadim olurken, başkalarının haram şeylerle meşgul olduğunu zannettiği ya da müşahede ettiği durumlarda da “örtücü” bir tavır sergilemesi gerektiği aşikârdır. Onların böyle bir prensiple hareket

etmeleri, “*emr-i bi’l-ma’ruf, nehy-i a’ni’l-münker*” ilkesindeki hedefe en kısa yoldan varılmasını da sağlamaktaydı. Herkesin Kalenderî olduğu bir toplumda, bunun kendiliğinden gerçekleşmesi mukadderdi. Onların fütüvvet ehlinin pirlerinden olarak genç erkek ve kadınlarla yakından ilgilenmeleri bile “cemaalperestlik” adı altında -maalesef- farklı yorumlanmıştır. Halbuki burada kastedilen şey; fütüvvetten, ahilikten başka bir şey değildir. Merkezîleşme temayülü gösteren devletin, kendisiyle aynı asabiyete mensub olmayanları devşirirken, devlet çatısına en uygununu, yakışanını ve cevvalini seçmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Kör olanların asla erişemediği, topal ve sağır olanların ise nadiren muvaffak olduğu emaret/saltanatın hizmetinde olanların da içinden çıktıkları toplumların en gürbüzlerinden olmasına farklı anlamlar yüklemek, olayları ve olguları saptırmaktan başka bir şey olmasa gerektir. Bu bağlamda, “oğlan” kelimesinin de istismar edilerek farklı yorumlandığına burada değinmek gerekir. Bu kelime, kız-erkek ayırd etmeksizin bütün genç insanlar için kullanılmaktaydı. O dönemin önemli ailelerinin kızlarına Oğulpaşa, Oğulşah gibi isimler dahi koydukları bilinmektedir⁸¹.

Bayezidiyye olarak isimlendirilen tarikat ile onun bir kolu durumundaki Bektaşîyye’nin, Horasan’da yaygın olduğu vechle Hanefî mezhebinden ve Matûridî akaidine bağlı olarak değerlendirilmesi gerekir. Bektaşîyye ve Bedeviyye içindeki “Şii” anlayışın ise, sonraki yüzyıllarda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Hacı Bektaş Velî’ye nisbet edilen sünnî akaide uygun dinî eserlerin, sonradan onun adına yazıldığı görüşünün kabul edilmesi, bu belgeler ışığında artık mümkün değildir. Gerek o eserlerin, gerekse bu vakıf belgelerinin sonraki yüzyıllarda sünnî görüşe sahip kişiler tarafından uydurulduğunu söylemek, “mesnedsiz” bir görüş ortaya atmanın yanısıra, bunu yapan kişilerin öngörü sahibi olduklarını ve adeta günümüzdeki tartışmaları önceden tahminle bilgileri tahrif ettiklerini kabulü gerektirecektir. İbn Battuta’nın Anadolu’da yaşayan Müslümanların ekserisinin “Hanefî” olduklarını belirtmesi, Osman Gazi’nin kayınpederi olması kuvvetle muhtemel olan Molla Hattab’ın Matûridî akaidine bir şerh yazması ve

⁸¹ “Oğlancılık”, “zina”, “içki, esrar kullanımı”, kadim zamanlardan beri her toplumda görülen olgulardan olup, burada karşı çıkılan şey, sosyal siyasete yön veren meşâyih için bu tarz ithamların ortaya atılmasıdır.

Osman Gazi'nin de bir vakıf belgesi dolayısıyla "hanefî" olup, adını Şeyh Osman-ı Velî'den alması gibi bilgi ve tespitler, bu mesnedsiz iddiadan artık vazgeçilmesini gerektirir⁸². Batılı kaynaklarda Yavuz Sultan Selim'e izafe edilen "Haydarî" portre, her ne kadar sünnî bir İslam halifesine yakıştırılamamış olsa da Kalenderî/Haydarîlerin Hanefî mezhebine bağlılıkları ve Osmanlıların atalarıyla olan sıhriyeti, bu portrenin gerçekten de Yavuz Sultan Selim'e ait olabileceğini düşündürür. Yukarıda da gösterildiği üzere, Kızılırmak-Yeşilirmak havzası içinde yer alan Kalenderî merkezlerinin tevliyet ve meşihatının, XIII. yüzyıldan en azından XVI. yüzyılın sonlarına kadar evlatlık üzere kesintisiz şekilde tasarruf edildiği ve Sultan ile Şah arasındaki siyasi gerginliğin de bu durumu değiştirmedeğinin altı burada yeniden çizilmelidir. Bayezid Bistamî'den kalan hırkanın, 1944'e kadar bölgedeki en kutsal eşyalar arasında yer alması, bu durumun bütün yüzyıllar boyunca sürdüğünü de düşündürür. Ez-cümle, bunca söz, uğraş ve hükümden sonra çekilen "Hû", zahirde yorgunluğun ünlemi iken, ancak beyan ile Rabb'a yakarış zuhura gelmiş olur. Bu beyanın, tanrı adına hüküm veren taassup ehlinin huzurunda yapılması gibi bir zorunluluk da söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA. Tahrir Defteri (TD.) 75.

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri, Evkaf (TADB. TTD. EV. 560).

⁸² VGMA, D. 574, s. 43/99; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel-1324 Mart", *Bellekten*, C. 5, S. 19, (Temmuz 1941), s. 277-288; Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler*, 2, İstanbul: YKY 2012, s. 37-49; Uzunçarşılı, "Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler*, 2, s. 50-65; Hakan Yılmaz, "Geyikli Baba'nın İnegöl'e Yerleşmesi, Orhan Gazi ile İlişkisi ve Heterodoksluğu Yönündeki İddiaların Kesin Deliller Işığında Çürütülmesi", *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (14-16 Ekim 2016)*, İstanbul 2017, s. 472-476; İbn Battuta, *Seyahatnâme*, (Çev ve İnc. A. Sait Aykut), İstanbul 2000, s. 402; Turgut, "Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları", s. 395; Turgut, "Renklerin Efendisi", s. 101-118.

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri, Evkaf (TADB. TTD. EV. 554).

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri, Evkaf (TADB. TTD. EV. 555).

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri, Evkaf (TADB. TTD. EV. 564).

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri, Evkaf (TADB. TTD. EV. 565).

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri, Evkaf (TADB. TTD. EV. 571).

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri, Evkaf (TADB. TTD. EV. 579).

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri, Evkaf (TADB. TTD. EV. 580).

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri, Evkaf (TADB. TTD. EV. 583).

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri, Evkaf (TADB. TTD. EV. 585).

Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defteri, Evkaf (TADB. TTD. EV. 584).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA, D. 574).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA, D. 577).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA, D. 582).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA, D. 733).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA, D. 1966).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA, D. 2113).

Kitap ve Makaleler

75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519): I, (Haz. A. Sivridağ vd.), Ankara: Devlet Arşivleri Yayınları, 2009.

Ahmed Eflakî: *Menâkıbü'l-Kudsiyye, Ariflerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012.

Algar, Hamid: "Gücdivanî, Abdülhalik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1999, XIV, s. 169-171.

Algar, Hamid: "Nakşibendiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXII, s. 335-342.

Ayverdi, E. Hakkı: "Orhan Gazi Devrinde Mimari", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, (Ankara 1956), s. 115-197.

Ayverdi, E. Hakkı: *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1966.

Azamat, Nihat: “Melâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2004, XXIX, s. 24-25.

Babinger, F.-Köprülü, M. Fuad: *Anadolu’da İslâmiyet*, (Haz. Mehmet Kanar), İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Barkan, Ö. L.-Meriçli, Enver: *Hüdâvendigar Livâsı Tahrir Defterleri*, I, Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Barkan, Ö. Lütfi: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II (Ankara 1942), s. 279-386.

Baş, Derya Çakır: “Bedeviyye”, *Türkiye’de Tarikatlar, Tarih ve Kültür*, (Ed. Semih Ceyhan), İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, s. 547-608.

Ceyhan, Semih: “Şems-i Tebrîzi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2010, XXXVIII, s. 511-516.

Çağrı, Mustafa: “Taasub”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2010, XXXIX, s. 285-286.

Çal, Halit: “Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, *Bildiriler*, Ankara: Tokat Valiliği Yay., 1987, s. 427-461.

Danişmend, İ. Hami: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul: Türkiye Yayınları, 1971.

Dönmez, İbrahim Kâfi: “Zahir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2013, XLIV, s. 85-87.

Duran, Remzi: *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri (İnşa ve Ta’mir)*, Ankara: Konya Turizm Der. Yayınları, 2001.

Erdoğan, M. Akif: *Kanuni Sultan Süleyman Devri Aydın İli Evkâf Defteri*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2016.

Eyice, Semavi: “Hacı Hamza Bey Mescidi ve Türbesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1996, XIV, s. 478-479.

Göde, Kemal: “XIV. Yüzyılda Tokat/Eratnalılar Hâkimiyetinde Tokat”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (2-6 Temmuz 1986). Ankara: Gelişim Matbaası. 1987, s. 17-22.

Gökbilgin, M. Tayyip: “Tokat”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, 1979, XII/1, s. 401-411.

Gülten, Sadullah: “Tahrir Defterlerine Göre Anadolu’da Kalenderîler ve Haydarîler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31/52, (2012), s. 35-53.

Hünkâr Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi: (Yay. Haz. H. Duran-D. Gümüšoğlu), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

İbn Battuta, *Seyahatnâme*, (Çev ve İnc. A. Sait Aykut), İstanbul: YKY, 2000.

İbn Bibî: *El-Evâmîrü’l-Âlaiyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye (Selçuknâme)*, II (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK Yayınları, 2010.

Kahraman, Nurfeddin vd.: “İsa Sofu Türbesi: Tezvinatı ve Türklerin İslamlaşma Süreci Açısından Değerlendirilmesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 41, (2019), s. 121-154.

Kara, Mustafa: “Ahmed el-Bedevi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, s. 47-48.

Kara, Mustafa: “Bedeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1992, V, s. 318-319.

Karaca Ahmed Sultan Menâkıbnâmesi: (Haz. D. Gümüšoğlu), İstanbul: Zinde Yayınevi, 2013.

Kavak, Abdulcabbar: “Şeyh Ebubekir Abdülaziz es-Sincarî (ö. 602/1205) ve Kâdiriyye Tarikatı'nın Kuzey Irak'taki Erken Dönem Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, 54, (2016), s. 147-160.

Koç, Mustafa: “Eski Anadolu Türkçesi Karışık Dilli Metinlerinden Barak Baba Manzumesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28 (2018), s. 281-300.

Konyalı, İ. Hakkı: *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1964.

Köprülü, M. Fuad: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Yay. Haz. Orhan Köprülü), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

Menavino, G. Antonio: *Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. Harun Mutluay), İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.

Muhammed b. Ali b. Es-Serrac: *Tuffahü'l-Ervâh ve Miftahü'l-İrbah*, (Haz. N. Gürkan-M. N. Bardakçı-M. S. Sarıkaya), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.

Ocak, A. Yaşar: “Emirci Sultan ve Zaviyesi, XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok)'da Bir Babaî Şeyhi: Şerefüddin İsmail b. Muhammed”, *iÜEF, Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, (1978), s. 130-208.

Ocak, A. Yaşar: *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, Ankara: TTK Yayınları, 2005.

Ocak, A. Yaşar: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK Yayınları, 2010.

Ocak, A. Yaşar: *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri, Selçuklu Dönemi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Ocak, Ahmet Yaşar: *Sarı Saltık: Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanî Öncüsü (13. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.

Önder, Mehmet: *Mevlana Şehri Konya*, İstanbul: Konya Turizm Der. Yay., 1971.

Önkal, Hakkı: “Üç Selçuklu Türbesi Hakkında Notlar”, *DEÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II (1985), s. 31-48.

Özcan, Hüseyin-Gönenç, C. Sezen: “Yazılı ve Sözlü ortamlardaki Karaca Ahmet Sultan Menkabelerinin Karşılaştırılması”. *Turkish Studies*, 10/4, (2015), s. 717-746.

Özköse, Kadir: “Tokat’ta Tasavvuf Kültürü”, *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, (25-26 Eylül 2014), *Bildiriler*, C. III. Tokat: Valilik Yayınları, 2015, s. 79-102.

Öztürk, Eyüp: *İbnü’s-Serrâc ve Müvelleh Dervişler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı. Doktora Tezi, 2011.

Şahin, Haşim: “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Tarikatı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 70, (2014), s. 39-54.

Şahin, Haşim: *Dervişler ve Sufi Çevreler, Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Şahsiyetler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

Taşğın, Ahmet: *Dediği Sultan ve Menâkıbı (Konya ve Çevresinde Ahmet Yesevî Halifelerinin İzleri)*, Konya: Çizgi Kitapevi, 2013.

Taşğın, Ahmet-Solmaz, Bünyamin: “Hacı Bektaş ve Hacı Toğrul Karşılaşması: Güvercin ve Doğan Donuna Bürünme”, *Turkish Studies*, V. 7/1, (2012), s. 105-129.

Taşğın, Ahmet: “Yezidiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2013, XLIII, s. 525-527.

Tosun, Necdet: “Karaca Ahmed Hakkında Yeni Bir Kaynak ve Meçhul Kalmış Bilgiler”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V, (1-5 Kasım 2007)*, C. II, (Ed. C. Yılmaz). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yay., 2008, s. 323-328.

Tosun, Necdet: “Üveysilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, XLII, s. 400-401.

Turan, Osman: “Selçuklu Devri Vakfiyeleri-III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, C. XII/45, (1948), s. 17-170.

Turan, Osman: “Selçuklu Türkiye’si Din Tarihi’ne Dair Bir Kaynak: Fustatü’l-‘Adale fi kava’idi’s-Saltana”, 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: Ankara Üniversitesi DTCF Yay., 1953, s. 553-564.

Turgut, Vedat: “Hamidoğulları ve Tekeoğulları’nın Menşei ve Vakıflarına Dair”, *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, (Ed. Cemal Kafadar-Gönül A. Tekin), 46 (2016), s. 403-432.

Turgut, Vedat: “Vakıf Belgelerine Göre Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Dönemi Aileleri II: Âl-i Timurtaş Paşa”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 53 (2019), s. 51-120.

Turgut, Vedat: “Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları”, *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu Bildirileri-V*, C. I, Kocaeli: Belediye Yayınları. 2019, s. 391-474.

Turgut, Vedat: “Renklerin Efendisi”, *Uluslararası Milli Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu Bildirileri-VI*, C. I, Kocaeli: Belediye Yayınları, 2020, s. 101-118.

Turgut, Vedat: “Sarı Saltuk, Ona Ait Türbeler ve Ejderha Kültü’ne Dair”, *Rumeli’de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan*, (Ed. A. Kala vd.), İstanbul: Vakar Yayınları, 2020, s. 145-167.

Turgut, Vedat: *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 2015.

Türkel, Ergin: *16. Yüzyılda Kütahya Sancağı Vakıfları (Emet, Denizli, Uşak, Burdur)*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Uludağ, Süleyman: “Bâyezîd-i Bistâmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1992, V, s. 238-241.

Uludağ, Süleyman: “Adî b. Müsafır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1988, I, s. 381.

Uludağ, Süleyman: “Mücerred”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXI, s. 447-448.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı: “Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa”, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler, Seçme Makaleler, 2*, İstanbul: YKY., 2012, s. 25-32.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı: “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel-1324 Mart”, *Belleten*, C. 5, S. 19, (Temmuz 1941), s. 277-288.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı: “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler, 2*, İstanbul: YKY 2012, s. 37-49.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı: “Orhan Gazi’nin oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler, 2*, s. 50-65.

Yazıcı, Tahsin: “Cemâleddin-i Sâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1993, VII, s. 313-314.

Yazıcı, Tahsin: “Haydar, Kutbüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1998, XVII, s. 24-25.

Yılmaz, Hakan: “Geyikli Baba’nın İnegöl’e Yerleşmesi, Orhan Gazi ile İlişkisi ve Heterodoksluğu Yönündeki İddiaların Kesin Deliller Işığında Çürütülmesi”, *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (14-16 Ekim 2016)*, İstanbul 2017, s. 472-476.

Yücel, Yaşar: *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara: DTCF Yayınları, 1970.

3

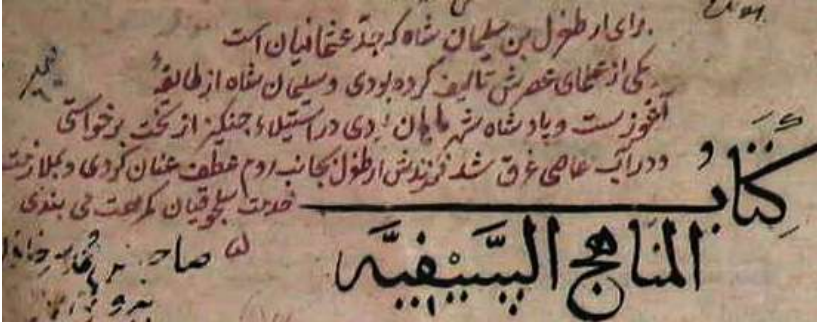
الحمد لله الذي جعل حياته وعم نواله وفظم كبريائه وتعالى الالهة وحمت نعماته واصلوه واصعد غير الزمان محلاته واليه انا
 الى سبل السلام واصحابه التي يعبدهم الضياع واليه يمشرون حيث خرجت ونيضة لغيره صامته بركراما فام من الفضة والفضة
 ونحن من اسرارهم من تجوزت وام تزئيد بان الدنيا من نور وغور الدار سرور تامة الهه اسامه نحن ماضيه وقوف
 بين كما قال الله تعالى وان ليس الا الله والاعمال وان سعيه حق يرى وبرزت الميهم لمن يرى تاما من طغيه وآشر
 الجمود الدنيا العظمه وقوف جميع القرية المدعوة جالفي عن اعماله نفاذ حيث عن الخانات المستغنية عن الخيرة لمستهها
 في معانها على زاوية الشيخ الصالح الدين اساتذته اناسك سلفاه المشايخ فطلبه الاربعة شيخ موسى طالب الله لثراء جعل
 الجنة غيره وثقفا صحيحا شريفا معتزاً معياً جامعاً لشركه الصحت والاعتقاد خالفاً عن موجب الفساد وشروط
 بان يكون التواضع لدين الشيخ المذكور وهو سيدنا الكبير قطب العالمين خدام الفداء والملك آية شيخ علي دامت بركته
 بانه يتصرف كلامها للصابر والوارث فيها فضائله وثقفا صحيحاً للديار والارباب والارباب الا ان يرت الله الا لغيره
 عن تسمية لطفته الله والملك آية والنفوس الجمهره فقد باء منصف من الله فله جلم بعد ما سمعنا انها لغيره لغيره
 يدولونه ان الله سمع ولم كتب في نزهة شهادة الزام يجب سنة سبع وسبعمئة شهدينا في شهر ربيع

شهيد بانه	شهيد بانه	شهيد بانه	شهيد بانه	شهيد بانه	شهيد بانه
محمد بن علي حاه	محمد بن هلال	محمد بن هلال	محمد بن هلال	محمد بن هلال	محمد بن هلال
عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي
عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي
عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي	عبد الرحمن بن علي

الحمد لله الذي جعل حياته وعم نواله وفظم كبريائه وتعالى الالهة وحمت نعماته واصلوه واصعد غير الزمان محلاته واليه انا
 الى سبل السلام واصحابه التي يعبدهم الضياع واليه يمشرون حيث خرجت ونيضة لغيره صامته بركراما فام من الفضة والفضة
 ونحن من اسرارهم من تجوزت وام تزئيد بان الدنيا من نور وغور الدار سرور تامة الهه اسامه نحن ماضيه وقوف
 بين كما قال الله تعالى وان ليس الا الله والاعمال وان سعيه حق يرى وبرزت الميهم لمن يرى تاما من طغيه وآشر
 الجمود الدنيا العظمه وقوف جميع القرية المدعوة جالفي عن اعماله نفاذ حيث عن الخانات المستغنية عن الخيرة لمستهها
 في معانها على زاوية الشيخ الصالح الدين اساتذته اناسك سلفاه المشايخ فطلبه الاربعة شيخ موسى طالب الله لثراء جعل
 الجنة غيره وثقفا صحيحا شريفا معتزاً معياً جامعاً لشركه الصحت والاعتقاد خالفاً عن موجب الفساد وشروط
 بان يكون التواضع لدين الشيخ المذكور وهو سيدنا الكبير قطب العالمين خدام الفداء والملك آية شيخ علي دامت بركته
 بانه يتصرف كلامها للصابر والوارث فيها فضائله وثقفا صحيحاً للديار والارباب والارباب الا ان يرت الله الا لغيره
 عن تسمية لطفته الله والملك آية والنفوس الجمهره فقد باء منصف من الله فله جلم بعد ما سمعنا انها لغيره لغيره
 يدولونه ان الله سمع ولم كتب في نزهة شهادة الزام يجب سنة سبع وسبعمئة شهدينا في شهر ربيع

الحمد لله الذي جعل حياته وعم نواله وفظم كبريائه وتعالى الالهة وحمت نعماته واصلوه واصعد غير الزمان محلاته واليه انا
 الى سبل السلام واصحابه التي يعبدهم الضياع واليه يمشرون حيث خرجت ونيضة لغيره صامته بركراما فام من الفضة والفضة
 ونحن من اسرارهم من تجوزت وام تزئيد بان الدنيا من نور وغور الدار سرور تامة الهه اسامه نحن ماضيه وقوف
 بين كما قال الله تعالى وان ليس الا الله والاعمال وان سعيه حق يرى وبرزت الميهم لمن يرى تاما من طغيه وآشر
 الجمود الدنيا العظمه وقوف جميع القرية المدعوة جالفي عن اعماله نفاذ حيث عن الخانات المستغنية عن الخيرة لمستهها
 في معانها على زاوية الشيخ الصالح الدين اساتذته اناسك سلفاه المشايخ فطلبه الاربعة شيخ موسى طالب الله لثراء جعل
 الجنة غيره وثقفا صحيحا شريفا معتزاً معياً جامعاً لشركه الصحت والاعتقاد خالفاً عن موجب الفساد وشروط
 بان يكون التواضع لدين الشيخ المذكور وهو سيدنا الكبير قطب العالمين خدام الفداء والملك آية شيخ علي دامت بركته
 بانه يتصرف كلامها للصابر والوارث فيها فضائله وثقفا صحيحاً للديار والارباب والارباب الا ان يرت الله الا لغيره
 عن تسمية لطفته الله والملك آية والنفوس الجمهره فقد باء منصف من الله فله جلم بعد ما سمعنا انها لغيره لغيره
 يدولونه ان الله سمع ولم كتب في نزهة شهادة الزام يجب سنة سبع وسبعمئة شهدينا في شهر ربيع

Ek – 2: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Kol. 92-1. Menâhic-i Seyfi.



Ek – 3: BOA. TD. 75, s. 537-539. Karaca Ahmed ve Ahi Musa Zaviyeleri

وقف فائفة در نفس مینالوق در قلم و سزایع فاضل مذکور. سکه قانونت. سید و زلم
 لهذ نوزک فیر اولاد مذة شیخ سید عبید پاشا که زوم بی اولاد و بی قانونت و زوم لوز
 وقف لید و پیش ز اویم اولوغ حاله میاشه شیخ عبید عبید پاشا نقرض اولوغ
 انده سکه لاریا و تعلقات نقرض اولوغ الحاله نهر با یاس زما نیه اله نقرض
 شیخ سید علی پاشا بن سید قاسم پاشا بن شیخ سید عبید پاشا بن سید و پاشا بن سید
 حاجی موسی بن سید موسی پاشا بن سید قاسم له نوز فیر المنه قـ

حاجی موسی بن سید موسی پاشا بن سید قاسم پاشا بن سید عبید پاشا بن سید و پاشا بن سید
 وقف لید و پیش ز اویم اولوغ حاله میاشه شیخ عبید عبید پاشا نقرض اولوغ
 انده سکه لاریا و تعلقات نقرض اولوغ الحاله نهر با یاس زما نیه اله نقرض
 شیخ سید علی پاشا بن سید قاسم پاشا بن شیخ سید عبید پاشا بن سید و پاشا بن سید
 حاجی موسی بن سید موسی پاشا بن سید قاسم له نوز فیر المنه قـ

و قفصه زاینه یک مذکور دستم مزبور است که فاقه کورنده اش و در خانه دی علوی
 و سفلی در نقش منقوش و در حلق و سربلج فاضل مذکور دستم فکر اولاده اوی قریب لیس
 اولاده و نه لیس قدر بنده با شایه و قفصه لیس قدر بنده صفا اولاده و اولاده
 اولاده و نه لیس قدر بنده کورده و انا هم اندام صفا عقیبا و عفا اولاده و مشروط
 مذکور اذوقه شمره کمال مذکور بنده مشرفی عیال فاقه و ذوقه لیس قدر بنده فاقه
 ساکوره و مذکور و قفصه او یا نسیج کورده و قفصه بنده صفا کورده که او غایب
 سفلی بر او بنا لیس قدر بنده ملک و مذکور ملک کورده امانت بنده صفا کورده لیس قدر بنده
 ساکوره تا ریج و قفصه دستم جمع و غایب و غایب بنده بنده بنده

صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده
 با بری کو کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده
 صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده

باشا صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده
 با لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده
 لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده
 لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده
 لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده
 لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده
 لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده صفا کورده لیس قدر بنده

و اولاد لای موسی که مرسوم مقفوره غاریه مذکور در کتاب روح لای موسی بر کتب و
در بعضی وقت اولاد لای لوزره صدره لعی و کتیبه و سبها لای روسته منقذ وقت نامه
جایزه لوزره لای لوزره و اولاد لای لای نیده لوزره لای لوزره لای لوزره لای لای لای
و کتیبه لای
در باره لای
لای
وقف اولاد لای
بمان اولاد لای
اولاد لای
در ذریع بنام لای
در و نس سینه صرح لای لای موسی تحت اولاد لای لای لای لای لای لای لای لای لای لای لای لای لای لای
ذکر اولاد لای
طبیعه اولاد لای
مفقور سلطان لای
مفسر ذریع لای
لای
اولاد لای
سالمه لوزره لای
فاخره لوزره لای
دی لای
والا لای
لای
سالمه لوزره لای
لوزره لای



Ek – 4: TADB. TTD. EV. 554, v. 25a. Tay Sultan Zaviyesi

دفعه اوله ایضا سلطانیه و در حدود آن خطه ایست که در این خطه
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که

Ek – 5: TADB. TTD. EV. 560, v. 187a. Karaca Ahmed Zaviyesi

دفعه اوله ایضا سلطانیه و در حدود آن خطه ایست که در این خطه
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که

Ek – 6: TADB. TTD. EV. 579, v. 117b. Emirce Sultan Vakfi

دفعه اوله ایضا سلطانیه و در حدود آن خطه ایست که در این خطه
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که

Ek – 7: TADB. TTD. EV. 555, v. 169b. Ahi Tayî-Ahi Kâmil Zaviyesi

دفعه اوله ایضا سلطانیه و در حدود آن خطه ایست که در این خطه
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که
 در حدود آن خطه ایست که در این خطه در حدود آن خطه ایست که